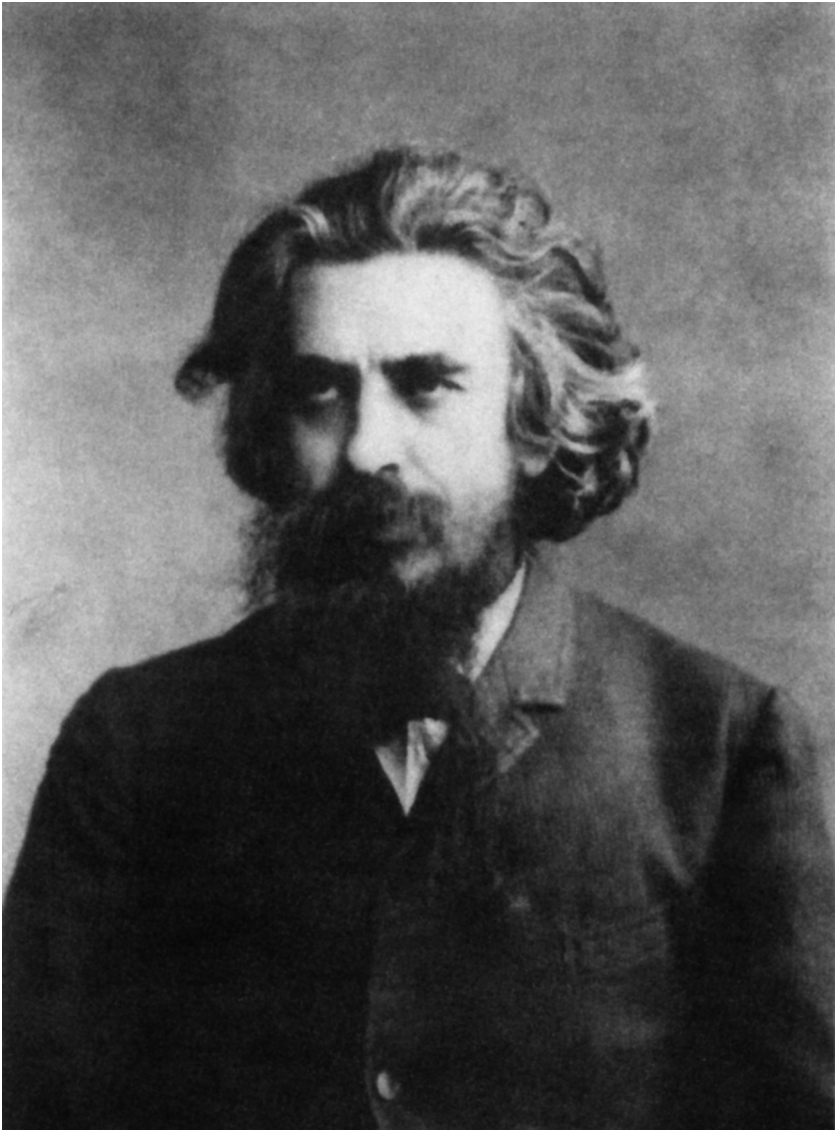

Tři rozhovory

Vladimír Solovjev, 1853–1900.

Vladimír Solovjev

TŘI ROZHOVORY

**o válce, pokroku a konci světových dějin
obsahující Krátkou legendu o Antikristu
a několik menších přiložených statí**

Přeložila
Františka Sokolová

Pavel Mervart 2011

Edice Agora sv. 1
Edici řídí Michal Řoutil

© Františka Sokolová, 2011
© Jan Sokol, 2011
© Pavel Mervart, 2011

ISBN 978-80-87378-61-8

OBSAH

Předmluva (<i>François Roulean</i>)	9
TŘI ROZHOVORY	17
Úvod	19
<i>Předmluva</i>	29
Rozhovor první	31
Rozhovor druhý	59
Rozhovor třetí	97
Krátká legenda o Antikristu	131
MENŠÍ STATI	159
Nedělní a Velikonoční listy	161
<i>O pokušeních</i>	161
<i>Literatura nebo pravda?</i>	163
<i>O poctivé nevěře</i>	166
<i>Ženská otázka</i>	169
<i>Východní problém</i>	170
<i>Slepota a zaslepenost</i>	173
<i>Význam dogmatu</i>	175
Rozhovor anarchisty s Bastiatem	179
Tajemství pokroku	181
Mickiewicz	184
Panmongolismus	191
Doslov a ediční poznámka (F. S.)	195
Ediční poznámka ke druhému vydání	205

Předmluva

Solovjeva – tak jako všechno, co je obrovské – je dobře vidět jen z dálky. Pak ale zase hrozí, že si všimneme pouze hlavních rysů a přijdeme o přesnost a bohatství každého detailu tohoto barokního díla, zároveň filosofického i básnického, teologického i historického, polemického i humoristického atd. Neboť v jeho díle můžeme najít (ať jako náčrt nebo v hotové podobě) celou estetiku, celou etiku, celou gnozeologii a celou metafyziku! Potom ale vzniká nebezpečí, že nám z tohoto mohutného a překypujícího shrnutí celé klasické i moderní filosofie zůstane jen jakýsi abstraktní komentář. Neboť Solovjev je pravým opakem kabinetního filosofa a čirého teoretika: po celý život se bude snažit (pravda, bez velkého úspěchu) uvést své myšlenky do života své doby.

Kdybychom však naopak dali přednost jen určité stránce jeho díla, budeme ho interpretovat redukcionisticky. Právě tak nám četní vykladači Solovjeva nabízeli své až příliš dílčí a příliš osobní verze. Tak nám předkládali symbolistické pochopení Solovjeva, pochopení evolucionistické, schellingovské, teokratické, sociologické atd... Verze pravdivé, nakořím odhalují jednotlivé fažety úžasné osobnosti tohoto myslitele, zároveň však falešné, pokud nakonec zaměňují tuto část za celek.

Výběr textů v knize, již se chystáte číst, se těmto úskalím hledí vyhnout. Nepodává totiž jen pouhou vzorkovnici děl ruského myslitele, nýbrž obrací se k jeho hlubinnému zdroji: k myšlence náboženského ekumenismu. A z jeho náboženského myšlení dává přednost stránkám napsaným v plné zralosti. Nechává tedy stranou odvázná i problematičtější zkoumání, jimž se Solovjev v jisté době věnoval pod vlivem gnoze a teosofie (a jichž se nakonec sám zřekl), a staví nás přímo před tu část jeho díla, jež zůstává tou nejsolidnější – a tím i nejvíce aktuální.

Máme-li však vstoupit do bohatství této tvorby, zachytit v pohybu její jednotu, nemůžeme si ušetřit osobní historii myslitelovu. Je tedy namístě začít velkými etapami vnitřní cesty Vladimíra Solovjeva a přesněji popsat povahu všech krizí, jimiž autor prošel na cestě k myšlenkové zralosti.

Krize

První duchovní krize přišla náhle, někdy mezi třináctým a osmnáctým rokem věku. Mladý Vladimír současně objevuje vědu i scientismus, lépe řečeno náboženství pokroku. Výsledkem je obrat, intelektuální stejně jako duchovní: útok na víru jeho dětství je veden ve jménu přírodních věd a evolucionismu. Chlapec opouští křesťanskou víru a stává se ateistou. Otřes se dotkne celé bytosti, mravní život však zůstane nedotčen. Krize byla prudká a myšlili bychom se, kdybychom ji pokládali za dětskou záležitost: mladík tu totiž prošel zkušeností intelektuálního nihilismu. Obsah tohoto dramatu později rozebere v doktorské práci Krize západní filosofie. Neboť z této zkoušky vyjde vítězně a s nesmírným ziskem: Solovjev se zde přesvědčí o naprosté prázdnotě materialistické vědy. Místo aby se pustil na cestu vedoucí od víry k ateistické vědě, mladý myslitel objevuje, že vědu jako celek lze uchopit jen uvnitř víry.

Druhá krize těsně souvisí s první: je jakoby jejím doplňkem a potvrzením, tentokrát ovšem v pozitivním smyslu. Jak temná byla první zkušenost, tak zářivá je ta druhá. Solovjev ji popisuje, když mluví o svých setkáních s Moudrostí – Sofií. Tímto objevem, zároveň intelektuálním i náboženským, metafyzickým i mystickým, se bude řídit veškeré filosofovo myšlení, zejména v prvních dobách jeho vývoje. Sám o něm mluví jako o učení „mystickofilosoficko – theurgicko – politickém“. Jak ale vyjádřit přetékaající plnost, již tato slova navozují? Jde tu o zjevení jednoty duchovního i materiálního světa, stvořeného s nestvořeným, v podobě zprostředkující bytosti s jednou tváří obrácenou k věčnosti a druhou k našemu světu. Sofia zesobňuje jednotu: existenci a preexistenci skutečnosti, která proniká vším. Vyslovuje rozlišení i souvislost mezi přirozeným a nadpřirozeným. Je to zároveň nejtradičnější biblické učení Knihy Moudrosti (Mdr 18, 16), ale také ta nejnovější nauka: opake tebdy vítězného scientismu a pozitivismu.

Povaha třetí krize se zdá být zcela odlišná od obou předchozích: dalo by se říci, že patří do oblasti politiky. Mladý Solovjev se pustil do života s vlasteneckým přesvědčením, jež z něho učinilo slavjanofila. Jeden z jeho prvních textů, Tři síly (1877), můžeme považovat za krajní verzi „integrálního slavjanofilství“: posláním Ruska je uskutečnit syntézu světových dějin, neboť Rusko je – jak svou zeměpisnou polohou na hranici mezi Východem a Západem, tak svou náboženskou superioritou – budoucností světa. Bude však toto slavjanofilství nacionalistické, anebo univerzalistické? Polsko mu tebdy pomůže objevit rozdíl mezi oprávněným slavjanofilstvím, které se týká všech Slovanů, a verbálním slavjanofilstvím, za nímž se špatně skrývá ruský nacionalismus. Solovjev je nadšený vlastenec, ví však, že nacionalismus je zlo. V Národní otázce v Rusku (1883–88) můžeme sledovat postup jeho myšlení. Je to definitivní rozchod se slavjanofilstvím, a to jak s ruským mesianismem, tak i se soustavným obviňováním Západu.

Čtvrtá krize přenáší do oblasti náboženské to, co se odebralo v oblasti politické. Solovjev nejenže se rozcibáží s nacionalismem, ale objevuje v dějinách dvojí cestu – východní a západní – jež jsou, jak ukazuje, stejně legitimní: existuje dvojí základní typ společnosti, dvojí tradice, dva různé, ale komplementární systémy. Toto předvádí, s úžasnou šíří i mistrovstvím, ve spisu Velký spor a křesťanská politika (1886). Tím se však změní mnoho dalších věcí: není-li západní svět už odsouzen, nýbrž legitimován stejně jako Východ, plyne odtud i nový soud o katolicismu. Výsledek mimořádně přesného zkoumání dějin křesťanského dogmatu ukáže katolickou věrnost základním dogmatům pravoslaví. To prokazuje Dogmatický vývoj církve (1886). Důsledky tohoto přehodnocení církevních dějin vykládá Solovjev v knize Rusko a všeobecná církev (1889), kde legitimuje jak římskou církev, tak její funkci strážce jednoty, a naopak odsuzuje falešnou ortodoxii, jež se ztotožňuje s protikatolicstvím. Tak je znovu nalezen smysl nerozdělené Církve: plný smysl pravoslaví i katolicismu.

Pátá krize vzniká ze ztroskotání Solovjevových teokratických projektů. Teokracie znamenala projekt křesťanské politiky, založené na společném, „symfonickém“ jednání papeže a ruského cara! Tento sen či utopie neměly žádnou budoucnost, dovedly však Solovjeva ke studiu Bible, dějin židovského národa a úlohy Židů v dějinách. Tak, jako pravda pravoslaví obrátila Solovjevovu pozornost ke katolicismu, pravda katolicismu ji obrací ke židovství. Jaké místo náleží Židům, vyložil Solovjev ve studii Židovství a křesťanská otázka (1884). Už sám titul je příznačný: židovství je na prvním místě a právě křesťané by si měli klást otázku po svém místě v rámci jediného zjevení: „Spása pochází ze Židů“. V Solovjevově myšlení nabylo nakonec toto místo Židů takové váhy, že se umíraje modlil za Židy. Už předtím se však pod vlivem judaismu změnilo celé jeho vidění světa.

Šestá a poslední krize je přesné přenesení té předchozí do roviny teologie. Pozornost, věnovaná židovskému světu, dovedla Solovjeva ke apokalyptickému pojetí dějin – a nezdár teokratických projektů tuto tendenci ještě posílil. Tato apokalyptická vize mu dovolila určitěji vyjádřit velké intuice, jež prostupují celé jeho dílo: ideu pokroku či vývoje (která vedla mladého člověka, nadšeného evolucionismem), ideu jednoty (jež je zdrojem sofologie), ideu vtělení (jež byla zdrojem teokracie) a konečně postavu všesbrnujícího Krista (která postupně zaujme ústřední místo). Ve svém posledním díle, ve Třech rozhovorech o válce, pokroku a konci světových dějin (1899–1900), konečně nachází rovnováhu mezi pokrokem, působícím v dějinách světa, a dovršením tohoto pokroku, jež už leží mimo tyto dějiny (to je smysl přechodu od teokracie ke apokalyptice). Nachází rovnováhu mezi vtělením jako principem univerzální srozumitelnosti a jako osobní skutečností (to je smysl postupného přechodu od sofologie ke christologii). Nachází rovnováhu uvnitř christologie samé mezi slávou

a křížem (to je smysl vyprávění o Antikristu, kde se proti gnózi zdůrazňuje rozhodující úloha duchovního rozlišování a boje). A konečně nachází rovnováhu mezi teoretickou filosofií idealistického stříhu a morálním myšlením biblického typu: lidské jednání a svoboda se vepisují do samého srdce Bobočlověka. Taková je cesta bobo-lidství nejen v duchu, ale v pravdě.

Tato pout', jak jsme viděli, zahrnuje etapy velice rozdílné, řadu oklik a dokonce zdánlivých rozporů; proto teď, na konci cesty, rozhodně musíme zdůraznit, v čem spočívá jednota této krajní rozmanitosti. Nikdo nemůže popřít, že Solovjev své myšlenky neustále opravoval; zbývá však pochopit, proč.

Klíčovým pojmem je pro Solovjeva jednota, jediný celek, univerzalizmus. Mladý Solovjev jako leitmotiv opakuje „hen kai pan“ (jedno a všechno), později bude mluvit o integrálním poznání, o bobo-lidství, o sofiologii, o teokracii, ale za všemi těmito rozmanitými slovy (z nichž některá jsou tradiční a jiná méně) je stále tentýž náhled, totéž základní přesvědčení, jež se Solovjev snaží vyjádřit v různých rovinách skutečnosti, jak k nim postupně přistupuje. Tento základní náhled říká následující: všechno, co skutečně existuje, tvoří jediný celek se vším, co existuje; člověk je sám sebou ne jako oddělená bytost, výbrž jako bytost zasazená do celku, jako společenství celkem, jediný celek, jediná plnost je tedy formou pravdy bytí. Takže oddělené věci lze studovat jako oddělené, pochopit je však lze jen v celku, kde nacházejí svoji pravdu. Toto přesvědčení je na počátku všech Solovjevových myšlenek i podniků: jeho filosofie i jeho mystiky, jeho ekumenické teologie i jeho teokratické politiky, jeho teorie poznání i jeho poezie, všechny vyvěrají z téhož pramene. Hluboká jednota Solovjevova myšlení je tak dokonce ještě nadřazena rozmanosti jeho systémů, nebo, chceme-li paradox dovést do krajnosti, musíme říci, že u tohoto myslitele je právě základní jednota původem rozmanitosti jeho postojů!

Ekumenismus

Právě do tohoto rámce musíme zasadit „Solovjevův ekumenismus“, nechceme-li ztratit jeho vlastní ráz, nemá-li se nám rozplynout v banalitách. Nemůžeme zde dopodrobna rozebírat Solovjevovu eklesiologii (tento příliš rozsáhlý a příliš složitý předmět vyžaduje samostatnou studii), můžeme si však všimnout jejího hlavního principu, jímž se celá řídí. Poslechněme si Solovjeva samého, jak nám podává tento klíč:

„Dokonalý kruh všeobecné církve potřebuje jediný střed – ne proto, aby byl dokonalý, ale proto, aby byl. Měla-li pozemská církev, povolána shromáždit rozmanitost národů, zůstat skutečnou společností, musela proti všem národním rozdílním postavít určitou univerzální moc. Aby si pozemská církev, jež měla vstoupit do

proudu dějin a odolávat nesčetným změnám a variacím vnějších okolností i vztahů, uchovala svoji totožnost, potřebovala moc bytostně konzervativní a přitom aktivní, nezměnitelnou ve svém základě a pružnou ve svých formách. A konečně pozemská církev, povoláná jednat a upevňovat se proti všem mocnostem zla uprostřed nemocného lidstva, musela být vybavena naprosto pevnou a nezlomnou oporou, silnější než brány pekel. – Na jedné straně tedy víme, že Kristus předvídal tuto nutnost církevní monarchie, když svrchovanou a nedělitelnou moc své církve svěřil jedinému člověku; a na druhé straně vidíme, že ze všech církevních mocí křesťanského světa je to jen jedna jediná, jež trvale a neměnně udržuje svoji centrální a univerzální povahu a jež je zároveň dávnou a všeobecnou tradicí prorocství zvláště spojená s tím, jemuž Kristus řekl: Ty jsi Petr – Skála – a na té skále zbuduji svou církev a pekelné mocnosti ji nepřemohou. Kristovo slovo muselo v křesťanských dějinách působit – a ten hlavní fenomén těchto dějin musel mít dostatečnou příčinu ve slovu Božím. Ať tedy někdo najde jiný odpovídající účinek tohoto slova Kristova k Petrovi, než je Petřův stolec, a ať nalezne jinou dostatečnou příčinu tohoto stolce, než je zaslíbení učiněné Petrovi.“¹

Důsledkem tohoto textu je Solovjevovo rozlišování mezi „pravou ortodoxií ruského lidu a falešnou ortodoxií protikatolických teologů“. Připojme ještě úsudek, který ho doplňuje: „něco jako ekumenický koncil není pro východní církev možné, dokud zůstane oddělena od Západu“.² Solovjev zde pouze vykládá názor Otce Filareta, tehdejšího moskevského metropolity. Takové pojetí se však nemohlo dočkat všeobecného souhlasu a také se ho nedočkalo. Ale takové byly Solovjevovy názory na ekumenismus a my je musíme zaznamenat, chceme-li pochopit smysl jeho díla.

Když jsme takto upřesnili ústřední princip této eklesiologie – nebo možná strategický bod této eklesiologické nauky – všimněme si ještě jejího cíle. K tomu potřebujeme Solovjevovo poslední dílo, jeho odkaz, totiž Tři rozhovory, kde Solovjev opouští svoji první teokratickou koncepci a vykládá pohled hodně odlišný, neboť zde přecházíme z dějin ke konci dějin.

Text, který o ekumenismu výslovně pojednává, Krátká legenda o Antikristu, je na samém konci díla. Nejedná se o traktát z ekumenické teologie, výběr z transpozici a aktualizaci Apokalypsy (lidé Solovjevovi naklonění řeknou, že je to targum, komentář k Apokalypse; méně naklonění, že je to apokalyptická fikce). Je známo, že Apokalypsa je zjevení posledního smyslu věcí, vyjevení cest Božích tak, jak je můžeme uchopit v rekapitulaci celé Bible.

V tomto krátkém vyprávění se ocitáme v jiném světě. To už nejsou velkolepé sny o teokracii, transpozice byzantské symfonie moci; už to nejsou spekulativní konstrukce, jež umožňovaly přechod od univerzálního náboženství k univerzální Církvi. Je to evokace vesmírného dramatu lidstva: všechno se děje na poušti a v temnotách, na

vysoké hoře a v noci! Sjednocení církví se uskuteční, jenže v duchu evangelních Blahoslavenství: v pronásledování a ve svatosti.

Zde se nám objeví dvojitá cesta ekumenismu: je ekumenismus vycházející ze společné víry, jak ji každá z církví uchovala, který ji zavazuje, aby se obrátila k celku víry; a je i jiný ekumenismus, který se jakémukoli obrácení vyhýbá tím, že organizuje kompromis, přenechávající každé z církví jistou část života Církve (katolíkům hierarchii, pravoslavným tradici, protestantům Písmo). Zdrojem této jednoty už nakonec není Boží zjevení, nýbrž zabydlení každé z církví ve vlastním partikularismu, který se stává zpronevěrou celému poselství. Ve jménu víry se víra falšuje. Krátce, triumfální ekumenické divadlo je nakonec podnikem Antikristovým. Dochází k němu za cenu skutečného zfalšování víry, neboť Krédo už není zjevení Boží, není už samou osobou Kristovou, nýbrž zbude z něho jen každému přijatelný spiritualismus.

Tomuto vidění věci však cosi předcházelo a krátké vyprávění o Antikristu by se nemělo oddělovat od tří předchozích rozhovorů o válce, politice a náboženství. Kdybychom je opomněli, interpretovali bychom poslední vyprávění mimo jeho vlastní kontext. Neboť v celém textu těchto rozhovorů Solovjev podává základ, na němž příběh o Antikristu spočívá. Bez tohoto základu by to už nebylo dílo filosofa, nýbrž pouhá literární fikce.

V souvislosti s válkou, politikou a náboženstvím filosof kritizuje zásadní chybu, jež postihuje vládnoucí novověkou filosofii: nerozlišení mezi bytím a životem. Když se bytí zamění za život, stává se ze života vrcholná hodnota: pacifismus a odmítání války se stávají absolutními, kdežto ve skutečnosti důvody k životu platí víc než život sám. Tato první degradace vede k dalším v jiných oblastech: politika ztrácí cenu, stává se něčím trapným a nakonec pro křesťana nemožným. Znetvořuje se tím také náboženství, protože se směřuje s odmítáním skutečného světa: stává se právě tím čistě humanistickým spiritualismem bez transcendence, jak to navrhuje Antikrist. Kruh se tak uzavírá: ve jménu vtěleného Krista se káže náboženství bez Vtělení. Ve jménu Krista a evangelia se káže odmítání díla Stvořitelova. Taková je hlavní nit tří rozhovorů.

Připomněli jsme si ekumenismus podle Solovjeva; jaký závěr můžeme učinit? Přidržíme-li se jen toho nejdůležitějšího, můžeme formulovat tři originální a paradoxní tvrzení:

1. Rozdělení církví tajemně souvisí s židovskou otázkou: s prvotním rozkolem mezi Synagogou a Církví.

2. Ekumenismus je dílo božsko – lidské, ne lidské – božské: dílo Boží, a teprve pak i dílo člověka.

3. Toto božsko – lidské dílo se nemůže začít dařit, dokud se Židé nerozhodnou vyblástit boj Antikristu.

Tato bilance nás vrací ke Solovjevovým postojům v té době, ke jeho koncepci, že tehdejší svět ovládají tři lidé či troji zlo: Karel Marx, hlasatel ekonomického materialismu; Friedrich Nietzsche, hlasatel démonického nadčlověka; a konečně Tolstoj, hlasatel abstraktního moralismu. Nejhorší z nich je podle Solovjeva, jak známo, ten nejvíce duchovní, nejvíce pseudo – duchovní, čili Tolstoj.³

Nejzajímavější pro nás dnes však možná nejsou formulace této bilance (formulace jsou vždycky diskutabilní), nýbrž cesta, po níž Solovjev ke této bilanci dospěl: právě plnost jeho pravoslavné víry vede Solovjeva, aby zahrnul i katolickou víru, a katolická víra ho vede ke objevu židovských kořenů jak pravoslavné, tak katolické víry. Řečeno v teologických pojmech, bohatství pravoslavné spirituality ho vede ke otázkám po cestách Vtělení, a tajemství Vtělení ho vede ke otázkám po tajemství stvoření a po celku biblického Zjevení.

Chceme-li vyjádřit tyto vztahy mezi pravoslavím, katolicismem a judaismem podle Solovjeva, musíme se přidržet tří principů: antijudaismus pravoslavného či katolického věřícího je příznakem a mírou jejich nevěry vůči Zjevení. Zaujatost proti pravoslaví je u katolíka příznakem a mírou jeho nevěry vůči pravému katolictví. Protikatolicismus pravoslavného je příznakem a mírou jeho nevěry vůči pravé ortodoxii.

Solovjevův ekumenismus je tedy zvláště zajímavý právě proto, že je tak specificky pravoslavný. Často se vedly spory o tom, zda je Solovjev pravoslavný nebo katolík. Jenže právě tuto otázku si Solovjev sám neklade. Jeho postup je jiný: nevdává si primárně současných hranic, všímá si nejdříve prvotních a nejzazších zdrojů. Tam, kde jiní vidí protiklady, Solovjev vidí komplementarity. Je tak pravoslavný, až je plně katolický. Je tak katolický, až je plně pravoslavný. „Bud, anebo“ je právě to, co odmítá. Nejen proto, že se on sám jednou výslovně prohlásil za „pravoslavného katolíka“ (viz dopis kněžně Volkonské, 1896 nebo 1897),⁴ ale zejména proto, že jeho směřování ke katolictví plně spadá do jeho pochopení pravoslaví. To je podstatný rys a v tomto smyslu nelze jeho pravoslaví nikdy dostatečně zdůraznit.

V tom právě spočívá Solovjevova zajímavost, ale odtud pramení i obtížnost jeho postoje – a vysvětlení, proč byla jeho slova tak špatně přijímána, dnes jako věra. Solovjevovo ekumenické dílo se nám představuje jako zkouška, zkouška ve smyslu „Božího soudu“. Zkouška pro katolíky i pro pravoslavné. Zavazuje pravoslavné ke větší věrnosti odvěké ortodoxii; zavazuje katolíky, aby se otvírali pravdě vsoukávající katolické. Jedněm i druhým připomíná, že obrácení je vždycky podmínkou církve: Ecclesia semper reformanda!⁵

Knihu, již máte v ruce, umožňuje přímý přístup ke Solovjevovu dílu tak, aby čtenář mohl zachytit jeho šíři i přesnost, jeho bohatství i aktuálnost. Jak lépe vyjádřit cenu této knihy, zároveň tak ruské i tak univerzální?

François Rouleau

Poznámky:

- ¹ *La Russie et l'église universelle*, Paris 1889, s. 131–132; *La Sophia et les autres écrits français, édités et présentés par F. Rouleau*, Lausanne, La Cité – L'Age d'Homme, 1981, s. 208.
- ² *La Russie*, s. 21, nebo *La Sophia*, s. 161.
- ³ *Sobranije sočinenij IX*, Bruxelles 1969, s. 266.
- ⁴ *Sobranije sočinenij XI*, Bruxelles 1970, s. 448.
- ⁵ Církev stále potřebuje reformu.

TŘI ROZHOVORY

Úvod

Je *zlo* pouze přirozený *nedostatek*, je to nedokonalost, která s růstem dobra sama od sebe mizí, anebo to je skutečná *síla*, jež pomocí různých pokušení *ovládá* náš svět tak, že pro úspěšný boj proti ní musíme mít opěrný bod v jiném řádu bytí? Tento životně důležitý aktuální problém může být důkladně zkoumán i řešen pouze v uceleném metafyzickém systému. Když jsem začal na tomto problému pracovat, mínil jsem svou práci věnovat těm, kdo mají schopnosti a sklony k spekulativnímu myšlení; cítil jsem však, jak důležitý je problém zla pro každého.* Je tomu asi dva roky, co zvláštní proměna mého duševního rozpoložení (o níž netřeba se zde šířit) ve mně probudila silnou a pevnou touhu, abych se pokusil názorným a každému srozumitelným způsobem vrhnout světlo na ty nejdůležitější stránky problému zla, které se jistě dotýkají každého. Dlouho jsem k uskutečnění svého záměru nemohl najít vhodnou formu. Na jaře 1899 však vznikl v cizině docela naráz první dialog o tomto tématu a během několika dnů byl napsán. Potom jsem po návratu do Ruska napsal i druhé dva dialogy. Tak se mi tato literární forma nabídla sama jako nejjednodušší vyjádření toho, co jsem chtěl říci. Už z této formy nahodilého mondénního společenského rozhovoru je dostatečně zřejmé, že není namístě hledat tady ani vědecko-filosofické pojednání, ani náboženské kázání. Můj cíl je tu spíš apologetický a polemický: chtěl jsem pokud možno výrazně poukázat na ty životně důležité aktuální stránky křesťanské pravdy, které s otázkou zla souvisejí a které zvláště v poslední době bývají z různých stran zamlžovány.

Je tomu již mnoho let, co jsem kdesi četl zprávu o novém náboženství, které vzniklo někde v našich východních guberniích. Toto nové náboženství, jehož stoupenci se nazývali *vrtací děr* anebo *uctívači děr*,¹ spočívalo v tom: Lidé provrtali někde v tmavém koutě chalupy do stěny nepřítliš

velkou dírou, přikládali k ní ústa, líbali ji a neustále opakovali: „Chalupo má, díro moje, spas mě, zachraň mě!“ Soudím, že předmět náboženské úcty nedosáhl ještě nikdy tak krajního zjednodušení. Jestliže však zbožštění obyčejné selské chalupy a jednoduchého otvoru, udělaného lidskýma rukama v její stěně, je zjevným bludem, potom je namíste říci, že tu šlo o blud poctivý: ti lidé jednali šíleně a barbarsky, ale nikoho neklamali. Chalupu nazývali *chalupou* a místo provrtané v její stěně *dírou*.

Náboženství uctívaců děr však brzy doznalo „evoluce“ a podlehlo „transformaci“. I ve své nové podobě si uchovalo svou dosavadní slabost náboženské myšlenky, úzkoprsost filosofických zájmů i svůj přízemní realismus, ztratilo však náboženskou opravdovost: vlastní chalupa se nyní začala nazývat „království *Boží na zemi*“ a díra „nové evangelium“. Ale co je na tom nejhorší, rozdíl mezi tímto domnělým evangeliem a evangeliem pravým – rozdíl úplně stejný jako mezi dírou provrtanou v trámu a mezi celým a živým stromem – tento podstatný rozdíl se noví evangelisté všemožně snažili zamlčet a zamluvit.

Netvrdím, že by existovala přímá historická anebo „genetická“ souvislost mezi původní sektou uctívaců děr a učením domnělého království Božího a falešného evangelia. To ani není důležité pro můj prostý záměr, názorně ukázat podstatnou totožnost těchto dvou „učení“ (až na výše zmíněný morální rozdíl mezi nimi). Totožnost je tu v čisté negativnosti a bezobsažnosti obou „světonázorů“. „Inteligentní“ uctíváci děr sice sami sebe nenazývají uctíváci děr, ale křesťany, a svému učení dávají název evangelium; jenomže křesťanství bez Krista a evangelium (to znamená *dobrá zvěst*) bez toho *dobra*, které by stálo za to, aby bylo hlásáno – totiž bez skutečného vzkříšení do plnosti blaženého života – je stejně *prázdné místo* jako ta obyčejná díra, kterou provrtali ve stěně venkovské chalupy.

O tom všem bychom ani nemuseli mluvit, kdyby nad racionalistickou dírou nebyl vztyčován prapor falešného křesťanství, který pokouší a svádí z cesty mnoho „těchto maličkých“.² Jestliže jsou tu lidé, kteří si myslí a nepozorovaně prohlašují, že Kristus už *zastaral, byl překonán* nebo že vůbec neexistoval, že to je mýtus vymyšlený apoštolem Pavlem, a přitom úporně trvají na tom, že se chtějí nazývat „pravými křesťany“ a zastírají své hlásání prázdného místa překroucenými slovy evangelia,

* Úvod k této práci jsem uveřejnil v prvních třech kapitolách Teoretické filosofie (Voprosy filosofii i psichologii 1897, 1898 a 1899).

pak nemůže být namísto lhostejnost nebo blahosklonné pohrdání. Jde o infikování společenské mravní atmosféry systematickým lhaním, a proto svědomí společnosti volá po tom, aby špatná věc byla nazvána pravým jménem. Skutečným cílem polemiky tu není *odsouzení domnělého náboženství, ale odhalení skutečného klamu.*

Pro tento klam není omluvy. Mezi mnou jako autorem tří spisů zakázaných duchovní cenzurou³ a těmito lidmi, kteří vydali v zahraničí mnoho knih, brožur a letáků, nemůže být seriózního sporu o vnějších překážkách plné otevřenosti v těchto věcech. Ta omezení náboženské svobody, která u nás doposud trvají, patří mezi moje největší trápení, protože vidím a cítím, jak velice tíživé a škodlivé je všechno toto potlačování nejen pro ty, kteří jsou mu podrobeni, ale hlavně pro věc křesťanství v Rusku, a následkem toho i pro ruský stát.

Žádné vnější podmínky však nemohou zabránit poctivému člověku, který má své přesvědčení, aby toto přesvědčení vyslovil bezesbytku celé. Nelze-li tak učinit doma, pak je to možné v cizině; a kdo této možnosti využívá více než šířitelé domnělého evangelia, když jde o otázky *aplikované politiky* a náboženství? Co se pak týče hlavní, principiální otázky: chce-li se někdo vyvarovat neupřímnosti a předstírání, nemusí ani jezdit do ciziny. Vždyť žádná ruská cenzura nežádá, aby vyslovoval názory, které nemá, aby se přetvařoval, že věří v to, v co nevěří, a aby předstíral, že miluje a ctí to, čím pohrdá a co nenávidí. Aby hlasatelé prázdnoty zachovali poctivé stanovisko ke známé historické Osobě a jejímu dílu, měli v Rusku učinit jen jedno: mlčet o této Osobě, ignorovat Ji. Ale zvláštní věc! Oni nechtějí v této věci využít ani svobody mlčení doma, ani svobody slova v cizině. I tady i tam se raději navenek přiznávají ke Kristovu evangeliu; tady ani tam nechtějí přímo – rozhodným slovem – ani nepřímo – výmluvným mlčením – ukázat podle pravdy svůj pravý vztah k Zakladateli křesťanství; zvláště to, že On je jim zcela cizí, že Ho nepotřebují a že jim je jenom na obtíž.

Z jejich hlediska je to, co hlásají, *samo o sobě* srozumitelné, žádoucí a každému přináší spásu. Jejich „pravda“ se opírá sama o sebe, a jestliže se s ní jistá historická osoba shoduje, tím lépe pro ni. Tím se však pro ně nemůže stát tato osoba nejvyšší autoritou, zvláště když právě ona mluvila a dělala mnoho věcí, které jsou pro ně jak „pohoršením“, tak „bláznovstvím“.⁴

Jestliže tito lidé pocit'ují třeba jen z lidské slabosti neodolatelnou potřebu opřít své názory kromě vlastního „rozumu“ ještě o nějakou dějinnou

autoritu, proč tedy nehledají v dějinách někoho *jiného*, který jim víc vyhovuje? Takový už tu přece dávno je: je to zakladatel velice rozšířeného buddhistického náboženství. Ten přece doopravdy hlásal to, co požadují oni: neodporování /zlu/, pasivní lhostejnost, nečinnost, střídmost atd. a svému náboženství úspěšně „otevřel skvělou kariéru“ i *bez mučednictví*.^{*} Posvátné knihy buddhismu skutečně zvěstují *prázdnotu* a k tomu, aby byly plně uvedeny v soulad s novým hlásáním téhož předmětu, stačí jen některá zjednodušení v detailech. Naproti tomu Písmo svaté židů a křesťanů je naplněno a veskrze proniknuto pozitivním duchovním obsahem, odmítajícím starou i novou *prázdnotu*. K tomu, aby se hlásání *prázdnoty* mohlo přilepit k některému výroku evangelií nebo prorocství, musí se nejrůznějšími nepravdami zpřetrhat souvislost takového výroku s celou knihou i s nejbližším kontextem. Na druhé straně buddhistické *sútry*⁵ poskytují obrovské množství vhodných poučení a legend a v těchto knihách není nic, co by se protivilo podstatě nebo duchu nového učení. Kdyby ti domnělí křesťané zaměnili „rabína z Galileje“⁶ za poustevníka z rodu šákjů,⁷ o nic by nepřišli a něco velmi důležitého by tím alespoň podle mého mínění získali: mohli by i v bludu myslet poctivě a být alespoň v jisté míře důslední. To oni ale nechtějí...

Bezobsažnost věrouky nového „náboženství“ a jeho logické protimluvy bijí až příliš do očí; k tomu jsem pouze podal (ve třetím rozhovoru) stručný, ale úplný přehled tezí, které očividně jedna druhou popírají a sotva dokážou okouzlit někoho jiného, nežli tak beznadějně nenapravitelný typ jakým je můj *Kníže*. Podaří-li se mi však otevřít lidem oči, aby uviděli věc i z druhé strany a aby leckterá oklamaná, ale živá duše pocítila celou mravní faleš tohoto zkázonosného učení ve vší jeho úplnosti, pak bylo polemického cíle této knížky dosaženo.

Jsem ostatně hluboce přesvědčen, že i když slova, která odhalují lež až do konce, nebudou třeba působit bezprostředně, přece jen budou mít dobrý účinek. Vedle toho, že kdo je vyslovil, splnil svou morální povinnost, je tady ještě něco, co společnost duchovně pocítuje jako hygienické opatření, které jí přináší reálný užitek nyní i v budoucnu.

S polemickým cílem těchto dialogů spojuji také úkol pozitivní: ukázat otázku boje proti zlu a otázku po smyslu dějin ze tří různých hledisek. První z nich, založené na náboženském životě, patří již minulosti; vystupuje zvláště v prvním rozhovoru, v tom, co říká *Generál*. Druhé, nyní vládnoucí kulturně pokrokové hledisko, vykládá a obhajuje *Politik* – většinou ve druhém rozhovoru; a třetí, absolutně náboženské hledisko,

jehož rozhodující význam se ještě projeví v budoucnosti, je ukázáno v třetím rozhovoru na úvahách pana Z. a v legendě otce Pansofije. I když já sám zastávám s konečnou platností poslední z těchto stanovisek, uznávám i relativní pravdu obou prvních; proto jsem také mohl stejně nestranným způsobem tlumočit protichůdné výklady a prohlášení *Politika* i *Generála*. Nejvyšší, absolutní pravda nevylučuje a nezavrhne předběžné podmínky svého zjevování, ale naopak je ospravedlňuje, posvětčuje a dává jim smysl. Jsou-li světové dějiny z jistého hlediska světovým Božím soudem – „die Weltgeschichte ist das Weltgericht“⁸ – potom v takovém soudu je obsažena dlouhá a složitá *pře* (proces) mezi dobrými a zlými silami historie. A nezbytným předpokladem, aby tato pře byla definitivně vyřešena, je jak usilovný existenční boj mezi těmito silami, tak jejich vnitřní a v důsledku toho mírumilovné rozvíjení v prostředí společné kultury. Proto mají ve světle vyšší pravdy *Generál* a *Politik* oba pravdu a já jsem se mohl zcela upřímně postavit na stanovisko jednoho i druhého. Absolutně nepravdivý je pouze princip zla a lži, nikoli takové *prostředky* boje proti němu, jako je meč vojáka anebo pero diplomata: tyto prostředky je třeba hodnotit podle toho, jak skutečně plní svůj účel v daných podmínkách. Pokaždé je lepší takový prostředek, jehož použití je více namístě, tj. který lépe poslouží dobru. I svatý metropolita Alexij,⁹ vyjednávající za ruská knížata mír se Zlatou hordou, i svatý Sergij,¹⁰ který žehnal zbráním Dmitrije Donského¹¹ proti téže Hordě, sloužili jednomu a témuž dobru v jeho mnohosti a různorodosti. (Viz přílohy).

Tyto „rozhovory“ o zlu, o ozbrojeném i pokojném způsobu boje s ním měly být zakončeny jasným předvedením posledního, extrémního projevu zla v dějinách, jeho krátkodobého vítězství a konečného pádu. Původně jsem toto téma zpracoval stejnou dialogickou formou jako vše předchozí, i se stejnou dávkou humoru. Kritika přátel mne však přesvědčila, že takový způsob výkladu je zde dvojnásob nevhodný. Zaprvé, protože vyprávění je v dialogu nutně přerušováno pauzami a doplňujícími poznámkami, což snižuje již vzbuzený zájem; zadruhé, konverzační a zejména žertovný tón rozhovoru neodpovídá náboženské důležitosti předmětu. Uznal jsem, že je to správné, a udělal jsem novou redakci třetího

* Není to má vlastní formulace.

rozhovoru; vložil jsem do něho souvislé čtení „Krátké legendy o Antikristu“ z rukopisu zemřelého mnicha. Tato legenda (kterou jsem nejprve předběžně předčítal na veřejnosti) vyvolala ve společnosti i v tisku nemalé rozpaky a mnoho nesprávných výkladů, což obojí má jednoduchou příčinu: co říká Slovo Boží a církevní tradice o Antikristu, je u nás málo známé.

Duchovní význam Antikrista jakožto náboženského samozvance, který pro sebe získává důstojenství Syna Božího „loupeží“ a nikoli duchovní odvahou; jeho spojenectví s lžíprorokem – divotvůrcem, jenž klame lidi skutečnými i falešnými zázraky; temný a neobvyklý hříšný původ Antikrista samotného, jenž se pomocí sil zla stane císařem celého světa; celkový průběh a konec jeho činnosti spolu s některými jednotlivostmi charakteristickými pro něho a pro jeho lžíproroka, např. „přivolání ohně z nebe“;¹² zabití dvou svědků Kristových, vystavení jejich těl na ulicích Jeruzaléma atd.¹³ – to vše najdeme v Slově Božím i v nejstarší tradici. Pro souvislost mezi událostmi a také pro lepší názornost vyprávění bylo zapotřebí detailů, jednak založených na historických úvahách, jednak inspirovaných fantazií. Posledním (jako jsou zpola spiritistické, zpola kouzelnické triky světového mága s hlasy z podsvětí, s ohňostrojem a podobně) jsem pochopitelně nepřikládal žádnou důležitost a zdá se mi, že jsem právem čekal od svých „kritiků“ totéž. Co se týče druhé věci, která je zcela základní, tj. charakteristiky tří personifikovaných náboženských vyznání na všeobecném církevním koncilu, té si mohli povšimnout a ocenit ji jen ti, kteří jsou obeznámeni s dějinami a životem církve.

Charakter lžíproroka a jeho poslání, ukázané přímo ve Zjevení sv. Jana (balamutit lidi v zájmu Antikrista), vyžadovaly, abych mu připsal různé kouzelnické a eskamotérské triky. Je velmi dobře známo, *dass sein Hauptwerk ein Feuerwerk sein wird.*¹⁴ „A dělá velké divy; způsobí, že před očima lidí sestoupí oheň z nebe na zem.“¹⁵ Technika této magie a její mechanická stránka nám nemůže být předem známa, ale buďme si jisti, že za dvě stě anebo tři sta let daleko předstihne nynější; co bude potom při takovém pokroku pro takového kouzelníka možné, o tom si netroufám soudit. Některé konkrétní rysy a detaily své legendy jsem si dovolil jen jako názorné ilustrace základních a dobře známých vztahů, které by jinak byly jen holými schématy.

Rozlišit podstatné věci a detaily je zapotřebí také všude, kde mluvím o panmongolismu a o vpádu Asiatů do Evropy. Tady ovšem ani sebe-důležitější skutečnost nemá tu absolutní hodnověrnost jako budoucí

příchod a osud Antikrista a jeho lží proroka. V historii mongolsko-evropských vztahů není nic, co by bylo vzato z Písma, i když mnohé se tu o Písmo opírá. Obecně řečeno je tato historie řadou úvah založených na jistých daných faktech, tyto úvahy se podobají pravdě. Osobně soudím, že se jejich pravděpodobnost blíží jistotě, a nezdá se to jenom mně, ale i jiným, významnějším osobám... Aby bylo vyprávění plynulejší, přidal jsem těmto úvahám o blížící se mongolské hrozbě různé detaily, za které samozřejmě neručím a kterých jsem nechtěl užívat nad míru. Za nejdůležitější jsem považoval pokud možno realisticky zobrazit budoucí strašlivé střetnutí dvou světů, a tak ukázat názorně a jasně naléhavou a nezbytnou potřebu míru a upřímného přátelství mezi národy Evropy.

Jelikož soudím, že válkám *jako takovým* nemůže být konec dříve, než přijde závěrečná katastrofa, vidím nejenom možnost, ale nevyhnutelnost a mravní povinnost cesty k záchraně křesťanského světa před jeho pohlcením nižšími elementy v co nejtěsnějším sblížení a pokojné spolupráci všech *křesťanských* národů a států.

Abych své vyprávění příliš neprodlužoval a nekomplikoval, vypustil jsem z textu rozhovorů druhou vizi, o níž zde povím jen několik slov. Zdá se mi, že úspěch panmongolismu¹⁶ bude předem usnadněn úporným a vyčerpávajícím bojem, který budou muset podstoupit některé evropské státy proti procitnuvšímu islámu v západní Asii a severní a střední Africe. Větší roli, než se obvykle soudí, zde hraje tajná a neustálá činnost nábožensko-politického bratrstva Senúsiů,¹⁷ které má v současných hnutích islámu stejnou vedoucí roli, jakou má v hnutích buddhistického světa tibetské bratrstvo Kelanů ve Lhase s jeho indickými, čínskými a japonskými odnožemi. Jsem dalek absolutního nepřátelství k buddhismu a tím spíše k islámu, ale nemohu zavírat oči před současným i budoucím stavem věcí. Najde se až příliš mnoho jiných, kteří jsou ochotni tak učinit.* Historické síly vládnucí masám lidstva se ještě v budoucnosti spolu sraží a smísí, dříve než této sebezraňující a samu sebe ničící šelmě naroste nová hlava: nesjednocující vláda Antikrista, který bude „mluvit zpupně a rouhavě“¹⁸ a zakryje rouškou dobra a pravdy tajemství největšího bezpráví. Bude to čas, kdy se ukáže naposledy, aby – podle slov Písma – je-li možné, svedl i vyvolené k velikému odpadlictví. Ukázat v pravý čas klamnou masku, za níž se skrývá propast zla, to byl můj nejvyšší cíl při psaní této malé knížky.

Ke *Třem rozhovorům* jsem připojil řadu krátkých článků, které vyšly v letech 1897 a 1898 (v novinách Rus). Některé z nich patří k nejlepšímu,

co jsem napsal. Co do obsahu doplňují a vysvětlují hlavní myšlenky *Tří rozhovorů*.

Na závěr bych chtěl vyjádřit srdečné díky A. P. Salomonovi za opravy a doplnění mých představ o topografii současného Jeruzaléma, N. A. Veljaminovu, který mi vypravoval, jak viděl v roce 1877 na vlastní oči bašibozuckou „kuchyni“, a M. M. Bibikovu za pečlivý rozbor vyprávění Generála v Prvním rozhovoru i za upozornění na chyby v oblasti vojenské techniky, které jsem pak opravil.

Dobře cítím, že i takto opravený výklad bude mít mnoho nedostatků, cítím však také před sebou nepřiliš vzdálený obraz bledé smrti, který mi tiše radí, abych neodkládal tisk knížky na neurčité a nezabezpečené časy. Bude-li mi dopřán čas pro nové dílo, bude ho dost i k tomu, abych zdokonaloval staré. Jestliže však ne – pak jsem historické zakončení mravního boje budoucnosti ukázal v dostatečně jasných rysech, ač stručně, a nyní odevzdávám toto dílko do tisku s vděčným pocitem splněné morální povinnosti.

Hod Boží velikonoční 1900

Pozn. autorova bratra M. S. Solovjeva:

Tato předmluva vyšla v původní verzi v novinách „Rossija“ pod názvem „O falešném dobru“. Když Vladimír Solovjev připravoval knižní vydání „Tří rozhovorů“, provedl v ní značné úpravy. Jedna z nich se však osudově stala zbytečnou – na radu svých přátel vyškrtl větu, která se jim zdála příliš osobní: Cítím však také, že mám před sebou nepřiliš vzdálený obraz bledé smrti, který mi tiše radí neodkládat, atd. Ať tato slova, jejichž pravdivost se až příliš brzy potvrdila, zůstanou i v upraveném textu.

(V. Solovjev zemřel 31. 7. 1900.)

* Apropos: Neustále jsou mi připisovány polemické spisy nepřátelsky namířené proti zakladatelce neobuddhismu, zesnulé J. P. Blavatské. Proto považuji za nutné prohlásit, že jsem se s ní nikdy nesetkal, nikdy jsem se nezabýval zkoumáním ani kritizováním její osoby a jevů, které vyvolávala, a nikdy jsem o tom nic nepublikoval (co se týče Teosofické společnosti a jejího učení viz mou poznámku v slovníku Vengerova a recenzi na knihu Blavatské Key to the secret doctrine v časopise Russkoje obozrenije. (Bratr Vladimíra Solovjeva Vsevolod napsal spis o Blavatské Moderní knížka Isidy, Petrohrad 1893, anglicky Londýn 1895. – Poznámka překl.).

Poznámky:

- ¹ Tato sekta skutečně v Rusku v 19. století existovala.
- ² Srov. Mk 9, 42.
- ³ Solovjevovy spisy vydané v cizině: *Historie a budoucnost teokracie* (1887), *Ruská myšlenka* (1888), *Rusko a všeobecná církev* (1889, 1891).
- ⁴ Srov. 1 Kor 1, 23.
- ⁵ V bráhmanismu příručky, obsahující stručná pravidla.
- ⁶ Tj. Krista.
- ⁷ Tj. Buddhu.
- ⁸ Slova Schillerovy básně „Rezignace“, citovaná Hegelem ve *Filosofii práva*.
- ⁹ Sv. Alexij, moskevský metropolita. Jeho vyjednávání s Tatary ve Zlaté hordě se konalo v letech 1357–1358.
- ¹⁰ Sv. Sergij Radoněžskij (1314–1392), zakladatel kláštera poblíž Moskvy zv. Trojice-sergijevská lávra.
- ¹¹ Dmitrij Donskoj, moskevský kníže (1350–1389). Zvítězil r. 1380 na poli Kulikově (na Donu) nad chánem Mamajem.
- ¹² Srov. Zj 13, 13.
- ¹³ Srov. Zj 11, 7.
- ¹⁴ Jeho hlavním dílem bude ohňostroj (něm.).
- ¹⁵ Srov. Zj 13, 13.
- ¹⁶ Obavu z ohrožení „bílé“ civilizace ze strany Číny a Japonska projevoval Solovjev již za čínsko-japonské války 1894. Termín „panmongolismus“ pochází od rus. filosofa K. Leont’jeva (1831–1891).
- ¹⁷ Islámské nábožensko-politické bratrstvo proti nevěřícím a za nezávislý islámský stát. Založil je koncem 30. let 19. stol. Alžírčan Sídí Mohamed ben Alí es-Senúsí.
- ¹⁸ Srov. Zj 13, 5.

V zbradě jedné z vil, které se tísní u podnoží Alp a zhlížejí se v azurově jasné hladině Středozemního moře, sešlo se letos zjara náhodou pět Rusů: Starý válečník – Generál; „muž sněmu“, který zde odpočíval od teoretických i praktických starostí státníka – budu mu říkat Politik; mladý Kníže, moralista a narodnik,¹ který vydává různé více či méně dobré brožury o problémech morálky a společnosti; Dáma středních let, která je zvědavá na všechno, co je lidské; a ještě jeden pán neurčitého věku i společenského postavení – řekjeme mu pan Z.

Já jsem byl němým posluchačem jejich rozmluv. Některé z nich mne zaujaly, a tak jsem je hned při čerstvé paměti zapsal. První rozhovor začal v mé nepřítomnosti; podnět k němu zaudal jakýsi novinový článek nebo brožura týkající se onoho literárního tažení proti válce a vojenské službě, které je nyní v šlépějích braběte Tolstého vedeno baronesou Suttnerovou a panem Steadem.² Na otázku Dámy, co o tomto hnutí soudí, Politik odpověděl, že je shledává obecně prospěšné a užitečné. Nato se Generál dopálil a začal se oněm třem spisovatelům zlomyslně posmívat. Právil, že jsou to pravé sloupy státnické moudrosti, souhvězdí ukazující cestu na politickém nebi a dokonce řekl, že jsou to ty tři velryby, na kterých spočívá ruská země.³ Nato Politik poznamenal: „Což o to, našly by se i jiné ryby“. Tohle přivedlo z neznámých důvodů v nadšení pana Z., který – jak to sám vypravoval – donutil oba protivníky jednohlasně přiznat, že skutečně považují velrybu za rybu, a dokonce společně definovat, co je to ryba: ryba je zvíře, podlébající dílem mořskému resortu, dílem ministerstvu vodní dopravy. – Já mám zato, že si to pan Z. vymyslíl. – Ale at' tak či onak, začátek rozhovoru se mi nepodařilo pořádně rekonstruovat. Skládát ze své vlastní hlavy podle vzoru Platóna a jeho napodobitelů jsem se neodvážil, a tak jsem svůj zápis začal slovy Generála, která jsem zaslechl, když jsem přicházel k rozmlouvajícím.

ROZHOVOR PRVNÍ

Audiatur et *prima* pars.⁴

GENERÁL: (*rozčilen, vstává a zase si sedá, s prudkou gestikulací*): Ne, dovoďte! Chci vědět jen jedno: Řekněte mi, zda nyní existuje nebo neexistuje *Kristovo bohobojné a proslavené*⁵ ruské vojsko? Ano nebo ne?

POLITIK: (*natáhl se na chaise-longue; mluví stylem, který je něčím mezi tónem bezstarostných bohů Epikurových, pruského plukovníka a Voltaira*): Zdali existuje ruská armáda? Očividně existuje. Slyšel jste snad, že by byla zrušena?

GENERÁL: Ale jen nedělejte, že nerozumíte. Víte dobře, že o tomhle nemluví. Já se ptám, zdali mám nyní právo tak jako dříve považovat naši současnou armádu za proslavené *Kristovo bohobojné vojsko*, nebo už tento název není vhodný a měl by se nahradit jiným?

POLITIK: Á ... tohle vám tedy dělá starosti! Abych tak řekl, s tímto dotazem jste se obrátil na nepravou adresu – raději učiňte dotaz na oddělení heraldiky; tam se rozhoduje o různých titulech.

PAN Z.: (*mluví jakoby s postranní myšlenkou*): Jenomže oddělení heraldiky panu generálovi na takový dotaz zajisté odpoví, že používání dřívějších titulů zákon nezakazuje. Což nebylo poslednímu vévodovi z Lusignanu dovoleno, aby se bezevšeho nazýval králem kyperským, ačkoli nejenže nemohl na Kypru vládnout, ale dokonce s ohledem na svůj tělesný stav i na stav svých financí nemohl ani pít kyperské víno? Proč by tedy naše současná armáda nemohla mít titul „*bohobojné Kristovo vojsko*“?

GENERÁL: Mít titul! Tak tedy černé a bílé je titul? Hořké a sladké je titul? Darebák a hrdina je – titul?

PAN Z.: Ale já to přec neříkal jako své vlastní mínění, nýbrž jako názor lidí, kteří dodržují zákony.

DÁMA: (*ke Politikovi*): Proč tak lpíte na slovech? Pan generál chtěl určitě tím „*Kristovým bohobojným vojskem*“ něco říci.

GENERÁL: Děkuji vám! Chtěl jsem říci a chci říci toto: Od nejstarších dob až do včerejška každý válečník, ať vojnín anebo polní maršál, věděl a pocíťoval, že slouží veliké a dobré věci. Nikoli věci pouze užitečné nebo potřebné, jako je například čistit žumpy nebo prát prádlo. Věci ve vyšším smyslu dobré, vznešené a úctyhodné, které vždy sloužili ti nejlepší, nej přednější z lidí, vůdcové národů, hrdinové. Tato naše věc byla vždy posvěcována a oslavována v chrámech a její slávu šířilo veřejné mínění. A teď se jednoho krásného dne dozvíme, že to všechno je třeba zapomenout a že musíme rozumět sobě a svému místu na Božím světě ve zcela opačném smyslu. Věc, které jsme sloužili – a my byli hrdi, že jí sloužíme – byla prohlášena za věc špatnou a zhoubnou. A jak se ukazuje, protiví se i Božím přikázáním, i lidským citům; je to nejhrůznější zlo a neštěstí, proti kterému se všechny národy musí sjednotit a jeho konečné zničení je jenom otázkou času.

KNÍŽE: Což jste skutečně dříve nikdy neslyšel hlasy odsuzující válku a vojenskou službu jakožto relikv davného kanibalismu?

GENERÁL: Ale jak bych neslyšel! Slyšel jsem je a četl jsem o tom v různých jazycích. Ale promiňte mi mou otevřenost, všechny tyhle vaše hlasy působily na našince tak, že si řekl: Z toho mračna pršet nebude. Jedním uchem tam, druhým ven. Tak je to. Ale teď už je to jiná věc, teď se tomu už člověk nevyhne. A tak se ptám: Jak máme teď existovat? Za co se mám já – tj. každý voják – považovat, jak se mám sám na sebe dívat? Jako na poctivého člověka anebo jako na zrůdu? Mám si vážit sám sebe za to, že podle svých sil sloužím dobré a důležité věci, anebo se mám hrozit toho, co dělám, kát se z toho a prosit pokorně každého civilistu, aby mi odpustil můj profesionální hříšný život?

POLITIK: To je zcela fantastické, jak vy stavíte otázku! Jako kdyby na vás byly kladeny nějaké zvláštní požadavky. Nové požadavky jsou kladeny nikoli na vás, ale na diplomaty a jiné „civilisty“, kteří mají pramalý zájem stejně tak o váš „hříšný život“, jako o vaši „bohabojnost“. A dnes, tak jako dříve, je na vás kladen jen jediný požadavek: bezpodmínečně plnit rozkazy vrchního velení.

GENERÁL: Řeknu vám: vy se o vojenství nezajímáte, a tak o něm musíte mít, abych použil váš výraz, „fantastické“ představy. Vy zřejmě ani nevíte, že v určitých případech rozkaz vrchního velení spočívá právě v tom, že na jeho rozkazy nesmíte čekat a dotazovat se na ně.

POLITIK: A sice?

GENERÁL: A sice, představte si například, že se vrchní velení rozhodlo svěřit mi velení celého vojenského okruhu. Už z toho plyne, že mám příkaz všemi možnými způsoby řídit vojska, která mi byla svěřena. Mám v nich podporovat a utvrzovat jistý způsob myšlení, působit v určitém směru na jejich vůli, jistým způsobem směřovat jejich city – prostě, abych tak řekl, vychovávat je v duchu úkolu, pro nějž jsou určeni. Výtečně. K tomu účelu mi dali mimo jiné i pravomoc, abych dával svým jménem a s vlastní osobní zodpovědností společné rozkazy vojskům svého okruhu. Kdybych se tedy obrátil na vrchní velení s tím, aby mně diktovalo nebo aspoň předpisovalo, jaké mám dávat rozkazy – což by o mně neřekli, že jsem starý blázen? A kdyby se to stalo podruhé, nemyslíte, že by mě dali rovnou do penze? To tedy znamená, že já sám jsem povinen působit na své vojsko v jistém duchu, který byl, jak se obecně předpokládá, odedávna a jednou provždy schválen a zaveden vrchním velením, takže by bylo hloupé či drzé dokonce se i na to tázat. A vidíte, právě teď se ten zmíněný „jistý duch“, který byl v podstatě stejný od dob Sargona a Ašurbanipala až do Viléma II.,⁶ najednou bere v pochybnost. Do včerejška jsem věděl, že mám povinnost udržovat a upevňovat ve svém vojsku ne nějakého ledajakého, ale právě *bojového* ducha – to, aby každý voják byl ochoten bít nepřátele a sám se dát zabít. K tomu je nutné, aby člověk byl přesvědčen, že válka je svatá věc. A tady se tomuto přesvědčení bere základ; jak to teď říkají učeně, vojenství se zbavuje své „morálně náboženské sankce“.

POLITIK: To je všechno strašlivě přehnané; žádnou natolik radikální změnu nelze pozorovat. Na jednu stranu všichni věděli i dříve, že války jsou zlo a čím méně jich bude, tím lépe; na druhou stranu každý seriózní člověk pochopí i dnes, že jde o takový druh zla, který v současné době ještě zcela odstranit nelze. Jde tedy nikoli o odstranění válek, nýbrž o jejich postupné, i když možná pomalé svedení do nejtěsnějších hranic. Ale zásadní názor na válku zůstane stejný, jako byl vždy: je to nevyhnutelné zlo, pohroma, kterou lze snášet v krajních případech.

GENERÁL: A víc nic?

POLITIK: Nic více.

GENERÁL (*vyskakuje ze židle*): Měl jste někdy v ruce knihu, která se jmenuje *mineja*?

POLITIK: Máte jistě na mysli církevní kalendář? Ano, občas ho používám, když chci zjistit, které dámy a kteří pánové mají svátek.

GENERÁL: A zдаліpak jste si všiml, jací svatí tam jsou uvedeni?

POLITIK: Bývají různí svatí.

GENERÁL: Ale jaká mívají povolání?

POLITIK: Podle mého soudu i povolání mívají různá.

GENERÁL: To je právě to, že je nemívají příliš různá.

POLITIK: Jakže? Snad to nejsou jen samí vojáci?

GENERÁL: Ne samí, jenom zpolovice.

POLITIK: Opět takové přehánění!

GENERÁL: My je přece neseписujeme pro statistické účely. Já jen tvrdím, že všichni svatí naší ruské církve patří výhradně ke dvěma třídám. Jsou to buď to mniši různého postavení, anebo knížata, což zastara znamenalo válečníky. A žádné jiné svaté u nás nemáme, rozumí se mužského pohlaví. Mnich, anebo voják.

DÁMA: Nezapomněl jste na jurodivé?

GENERÁL: Ani v nejmenším! Jurodiví⁷ jsou ale svého druhu neregulární mniši. Co jsou kozáci ve vojsku, to jsou jurodiví mezi mnichy. Jen mi najdete mezi ruskými svatými aspoň jednoho příslušníka bílého duchovenstva,⁸ kupce, jáhna, úředníka, měšťana anebo rolníka, a můžete si příští neděli vzít všecko, co přivezu z Monte Carla.

POLITIK: Děkuji vám! Ponechám vám vaše poklady i s polovinou církevního kalendáře, anebo si vezmete třeba všecko, chcete-li. Jenom mi prosím vysvětlíte, co jste vlastně chtěl z tohoto vašeho objevu anebo z tohoto pozorování vyvodit? Snad ne to, že jenom mniši a vojáci mohou být vzory morálky?

GENERÁL: To jste mě tak docela nepochopil. Já sám jsem poznal mnoho ctnostných lidí i mezi světským duchovenstvem, i mezi bankéři, úředníky, rolníky, a ta nejctnostnější bytost, kterou mohu uvést, byla chůva u jedněch mých známých. Ale o tom tady přece nemluvíme. Já mluvil o svatých jen kvůli tomuhle: Jak by se k nim mohlo dostat tolik vojáků spolu s mnichy a mít přednost přede všemi světskými, občanskými povoláními, kdyby lidé byli vždycky pohlíželi na válečnictví jako na nutné zlo, jako třeba obchod s lihovinami anebo něco ještě horšího? Je jasné, že křesťanské národy, jejichž způsob myšlení odráží kniha mineja (a tak je tomu s kalendářem nejen u Rusů, podobně je tomu i u jiných národů), nejenže ctily, ale dokonce *zvláště* ctily vojenský stav. A ze všech světských povolání považovaly vojenské za jediné, které, abych tak řekl, vychovává své nejlepší představitele k svatosti. Také tento názor se nesrovnává s dnešním tažením proti válce.

POLITIK: Říkal jsem snad, že k *žádné* změně nedošlo? Jisté je, že probíhá určitá změna, která je žádoucí. Svatozář, kterou války i válečníci měli v očích davu, se nyní odstraňuje; skutečně je tomu tak. K tomu ale vývoj spěl již dávno. A koho se to v praxi může nemile dotknout? Leda duchovenstva, jelikož zhotovování *svatozáří* patří do jeho resortu. Po této stránce se bude muset v ledačems udělat pořádek. Co se nedá škrtnout, vyloží se v alegorickém smyslu a ostatní se přenechá zbožnému mlčení a zbožnému zapomnění.

KNÍŽE: Se zbožným přizpůsobováním už se začalo. Já kvůli svým edicím sleduji naši duchovní literaturu. Takže jsem již měl to potěšení číst ve dvou časopisech, že křesťanství bezvýhradně odsuzuje válku.

GENERÁL: To není možné!

KNÍŽE: Sám jsem nevěřil vlastním očím. Mohu vám to ukázat.

POLITIK (*Generálovi*): Tak to vidíte! A ostatně, je to snad vaše starost? Vy jste přece lidé činu, a ne zbožných slov. Je to snad u vás profesionální pýcha a ješitnost? To by přece nebylo dobré. Ale v praxi, opakuji, v praxi zůstane pro vás všechno, jak bylo předtím. I když nyní musí zmizet militaristický systém, který už třicet let brání lidem dýchat, přece jen budou armády v jistých mezích zachovány. A v té míře, v jaké budou povoleny, tj. uznány za nutné, budou se od nich vyžadovat tytéž bojové kvality jako dříve.

GENERÁL: To jste tedy mistři v umění vymámit na jalové krávé tele! A kdo vám ty požadované bojové kvality dá, když první bojová kvalita, bez které ty druhé nejsou k ničemu, spočívá v duševní síle! A ta se udržuje vírou v to, že jde o službu svaté věci. Jak jí chcete dosáhnout, když se válka uzná za zločin a hanebnost, která je trpěna jen z nutnosti v krajních případech?

POLITIK: Ale vždyť se přece od vojáků z povolání takové uznání vůbec ani nevyžaduje. Ať se sami považují třeba za ty nejpřednější ve světě; co je komu do toho? Vždyť vám už tady bylo vysvětleno, že vévoda z Lusignanu dostal povolení nazývat se kyperským králem, jen když po nás nebude chtít peníze na kyperské víno. Jenom nám nechťte vytáhnout z kapes víc, než vám náleží a pohlízejte sami na sebe jako na sůl země a výkvět lidstva! Kdo vám v tom brání?

GENERÁL: Pohlízejte sami na sebe! Ale kde to jsme? Kde to spolu hovoříme, jsme snad na Měsíci? To snad chcete držet vojáky v Toricelliho vzduchoprázdnu, aby se k nim nedostaly žádné vlivy zvenčí? A to ještě když dnes máme všeobecnou vojenskou povinnost, zkrácenou

službu, laciné noviny! Ne, už je to až příliš jasné. Jakmile se jednou vojenská služba stala vynucenou povinností pro všechny a jakmile se už jednou v celé společnosti, počínaje představiteli státu – jako jste například vy – vytvoří nový, negativní názor na vojenství, pak tento názor určitě přijmou i vojáci sami. Pokud se budou na vojenskou službu dívat všichni, počínaje vrchním velením, jako na nevyhnutelné *dočasné* zlo, potom zaprvé: nikdo si nezvolí vojenské povolání na celý život, leda snad spodina přírody a společnosti, která nemá, kde by se jinde uplatnila. A zadruhé: všichni, kdo se nevolky podrobí dočasné vojenské povinnosti, podrobí se jí s takovým pocitem, s jakým vleče své řetězy galejník přikovaný ke káře, kterou táhne. Prosim vás, vy mi budete mluvit o bojových kvalitách a o válečnickém duchu!

PAN Z.: Já jsem byl vždycky přesvědčen, že po zavedení všeobecné vojenské povinnosti bude zrušení armád a poté i jednotlivých států jen otázkou času, a to času nepříliš vzdáleného – vzhledem k nynějšímu zrychlenému běhu historie.

GENERÁL: Možná, že máte pravdu.

KNÍŽE: Já si dokonce myslím, že máte zcela *určitě* pravdu, ačkoli mne to doposud v této podobě ani nenapadlo. Ale to je přece vynikající! Jen si představte: Militarismus vytvoří jakožto svůj extrémní projev systém všeobecné vojenské povinnosti, a právě díky tomu bude zničen nejen moderní militarismus, ale i všechny staré základy vojenského systému. To je úžasné!

DÁMA: Kníže už hledí veseleji. To je milé. Chodil stále tak zamračený! To se přece pro „pravého křesťana“ nehodí!

KNÍŽE: Člověk kolem sebe vidí příliš mnoho smutných věcí. Je tu jen jediné, z čeho se můžeme radovat: myšlenka o nevyhnutelném vítězství rozumu všemu navzdory.

PAN Z.: Že militarismus v Evropě a v Rusku požívá sám sebe, o tom není pochyb. Ale jaké radosti a jaká vítězství z toho vzejdou, to se ještě ukáže.

KNÍŽE: Jakže? Vy snad pochybujete o tom, že válka a militarismus je *absolutní a krajní* zlo, kterého musí být lidstvo *rozhodně a ihned* zbaveno? Vy pochybujete, že úplné a okamžité odstranění tohoto kanibalismu by *v každém případě* znamenalo vítězství rozumu a dobra?

PAN Z.: Já jsem dokonce přesvědčen o *opaku*.

KNÍŽE: To jest o čem?

PAN Z.: O tom, že válka *není* absolutní zlo a že mír není absolutní dobro, nebo jednoduše řečeno, že může být a také bývá *dobrá válka* a že může být a bývá i *špatný mír*.

KNÍŽE: Aha! Teď vidím, jaký je rozdíl mezi vaším názorem a názorem pana generála. Vždyť on soudí, že válka je vždycky věc dobrá a mír vždycky věc špatná.

GENERÁL: Ale to ne! Já také velmi dobře chápu, že válka může být někdy velmi špatná věc, jako řekněme, když jsme biti, kupříkladu u Narvy nebo u Slavkova. A mír může být báječná věc, například mír Nystadský nebo Kučuk-Kajnardžijský.⁹

DÁMA: Zdá se mi, že jde o variantu slavného výroku jednoho Zulu-kafra nebo Hotentota, který řekl misionáři, že chápe velmi dobře rozdíl mezi dobrem a zlem: „Dobro – to je, když já odvedu cizí ženy a krásy, a zlo – to je, když oni mi odvedou moje.“

GENERÁL: My jsme přece jenom vtípkovali, já i ten Afričan; on nechtě, a já naschvál. Teď bych ale rád slyšel, jak budou posuzovat problém války z mravního hlediska moudří lidé.

POLITIK: Ach, kéž by jen naši „moudří lidé“ nezatahovali do problému tak jasného a historicky podmíněného nějakou scholastiku a metafyziku!

KNÍŽE: Do problému jasného z jakého hlediska?

POLITIK: Moje hledisko je hledisko obyčejné, evropské – to, které je dnes ostatně přijímáno vzdělanými lidmi i v jiných světadílech.

KNÍŽE: A jeho podstata zajisté tkví v tom, že vše se považuje za relativní a nepřipouští se absolutní rozdíl mezi tím, co se má a co se nesmí, mezi dobrým a špatným. Je to tak, ne?

PAN Z.: Promiňte, ale toto hašteření asi při řešení našeho problému nikam nepovede. Já kupříkladu plně uznávám absolutní protiklad morálního dobra a zla, ale přitom je mi zcela jasné, že válka a mír sem nepatří a že není možné malovat válku jen černě a mír jenom bíle.

KNÍŽE: Ale to je přece vnitřní protimluv! Jestliže to, co je samo o sobě zlé, například vražda, může být dobré v jistých případech, kdy se vám zlíbí nazývat je válkou, kam se potom poděje absolutní rozdíl mezi dobrem a zlem?

PAN Z.: Jak je to jednoduché! „Každá vražda je absolutní zlo; válka je vražda; z toho plyne, že válka je absolutní zlo.“ Prvotřídní sylogismus!¹⁰ Zapomněl jste jenom, že obě vaše premisy, velká i malá, musí být ještě dokázány, v důsledku čehož i závěr visí ještě ve vzduchu.

POLITIK: Což jsem vám neřikal, že se zapleteme do scholastiky?

DÁMA: Prosím vás, o čem to vlastně mluví?

POLITIK: O nějakých velkých a malých pre...mísách.

PAN Z.: Promiňte, hned se dostaneme k věci. – Vy tedy tvrdíte, že zabít, to jest vzít druhému život, je absolutní zlo?

KNÍŽE: Bezpochyby.

PAN Z.: A být zabit – je to absolutní zlo, nebo ne?

KNÍŽE: Po hotentotsku samozřejmě ano. My jsme však mluvili o zlu morálním a to může spočívat pouze ve vlastních činech rozumné bytosti, závisejících na ní samé, nikoli v tom, co se s ní děje bez její vůle. To znamená, že být zabit, stejně tak jako zemřít na cholera anebo na chřipku, není absolutní zlo, ale dokonce to vůbec zlo není. Tomu nás naučil již Sókratés a stoikové.

PAN Z.: Za lidi tak dávných dob já neručím. Ale v morálním hodnocení vraždy to vaše absolutní pojmání trochu kulhá. Vždyť podle vás by absolutní zlo spočívalo v tom, že se druhému činí něco, co vůbec není zlem. Jak si přejete; něco tady ale pokulhává. Nechme však stranou kulhání, nebo upadneme doopravdy do scholastiky. Tedy: jedná-li se o vraždu, spočívá zlo nikoli ve fyzickém aktu zbavení života, nýbrž v morální příčině tohoto faktu, a sice ve zlé vůli zabíjejícího. Je to tak, ne?

KNÍŽE: Ale ovšem. Bez této zlé vůle se přece nejedná o vraždu, ale o neštěstí anebo neopatrnost.

PAN Z.: Je to jasné, když tady vůbec nebyla vůle zabít, jako například v případě neúspěšné operace. Lze si ovšem představit i odlišnou situaci, jestliže vůle, ačkoli nesměruje přímo k tomu, aby byl člověk zbaven života, přece s tím předem souhlasí v případě krajní nezbytnosti. Je taková vražda podle vás absolutním zlem?

KNÍŽE: Ano, jistěže je, protože vůle souhlasí s vraždou.

PAN Z.: Což se však nestává, že ačkoli vůle souhlasí s vraždou, není to přesto *zlá* vůle, následkem čehož tu vražda nemůže být absolutním zlem, dokonce ani po subjektivní stránce?

KNÍŽE: Tomu už ale opravdu není vůbec rozumět... Aha, už jsem se dovtípil: Vy myslíte na onen slavný případ, kdy na opuštěném místě otec vidí zdivočelého ničemu, jak se vrhá na jeho nevinnou (pro větší efekt se obvykle přidává nezletilou) dceru, aby na ní vykonal odporný zločin, a tak nešťastný otec zabíjí násilníka, protože nemá jinou možnost, jak ochránit dceru. Tenhle argument jsem slyšel už stokrát!

PAN Z.: Není zajímavé, že vy jste ho stokrát slyšel, ale to, že od lidí vašich názorů nikdo nikdy neslyšel ani jedinou věcnou nebo alespoň trochu slušnou námitku proti tomuto jednoduchému argumentu.

KNÍŽE: Proti čemu tady ale vznášet námitku?

PAN Z.: Ale ale! Nechcete-li volit formu námitky, pak nám dokažte nějakou přímou a pozitivní formou, že ve všech případech bez výjimky, a v důsledku toho i v tom případě, o kterém jsme mluvili, je neprotivení se zlu silou absolutně lepší nežli použití násilí s rizikem, že bude zabit zlý a nebezpečný člověk.

KNÍŽE: Jaký tady může být zvláštní důkaz pro ojedinělý případ? Když jste jednou přistoupil na to, že vražda obecně je zlem v morálním smyslu, pak je jasné, že bude zlem i v každém ojedinělém případě.

DÁMA: To je ale slabé.

PAN Z.: To je dokonce velice slabé, kníže! Vždyť o tom, že obecně je lepší nezabíjet než zabíjet, přece není sporu, s tím souhlasí všichni. Problém se týká právě jen ojedinělých případů. Otázka zní, zda obecná nebo obecně přijatá zásada *nezabíjet* je skutečně *absolutní* a tedy nedovoluje žádnou výjimku, dokonce ani v ojedinělém případě a za žádných okolností, anebo zda připouští alespoň jedinou výjimku, a tedy již není absolutní.

KNÍŽE: Ne, s takovým formálním položením otázky nesouhlasím. K čemu to? Dejme tomu, že připustím, že ve vašem výjimečném případě, vymyšleném schválně pro účel sporu...

DÁMA (*s vyčítkou*): Ale ale!

GENERÁL (*ironicky*): Chachacha!

KNÍŽE (*nevšímavě*): Připusťme, že ve vašem vymyšleném případě je lepší zabít než nezabíjet – ve skutečnosti to samozřejmě nepřipouštím, ale předpokládejme, že zde máte pravdu. Předpokládejme i to, že váš případ není vymyšlený, ale skutečný, jenže – jak budete jistě souhlasit – zcela vzácný, výjimečný. Ale my tady přece jednáme o válce, což je jev obecný, celosvětový. Nebudete snad chtít tvrdit, že Napoleon, Moltke nebo Skobelev¹¹ byli v podobné situaci jako otec, donucený bránit nevinnost nezletilé dcery před úklady zvrhlého člověka.

DÁMA: To už zní lépe. Bravo, mon prince!

PAN Z.: Skutečně obratný způsob, jak uhnout nepříjemné otázce. Dovolil byste mi však laskavě, abych uvedl tyto dva jevy – vraždu jednotlivce a válku – do jejich logické a spolu s tím i historické souvislosti?

Vezměme k tomu nejprve znovu náš příklad, ale bez těch jednotlivostí, které zdánlivě zvětšují, ve skutečnosti však zmenšují jeho význam. Není potřeba, aby tu byl otec ani nezletilá dcera, protože problém tak přestává mít čistě etický charakter. Z rozumově-morálního vědomí se problém přenáší do oblasti přirozených morálních citů (rodičovská láska samozřejmě přiměje otce zabít zločince na místě, aniž by se zabýval posuzováním problému, zda je povinen to učinit a zdali má na to právo ve smyslu vyššího morálního principu). Vezměme tedy nikoli otce, ale bezdětného moralistu, před jehož očima je slabá, cizí a jemu neznámá bytost vystavena surovému násilí ze strany fyzicky silného zločince. Myslíte, že moralista má se složenýma rukama kázat o ctnosti, zatímco ta zdivočelá bestie bude týrat svoji oběť? To podle vás ten moralista v sobě nepocítí mravní pohnutku k tomu, aby zastavil bestii použitím síly, i když je zde možnost a dokonce pravděpodobnost, že ji zabije? A jestliže místo toho dopustí, aby se zločin uskutečnil za doprovodu jeho krásných slov, nemyslíte, že bude mít výčitky svědomí a takový pocit hanby, že se bude sám sobě hnusit?

KNÍŽE: Je možné, že všechno to, co říkáte, bude pocít'ovat moralista, který nevěří v existenci mravního řádu, anebo zapomněl na to, že Bůh není v síle, ale v pravdě.¹²

DÁMA: Tohle bylo velmi dobře řečeno. Tak, a co teď na to odpovíte vy?

PAN Z.: Odpovím, že bych si přál, aby to bylo bývalo řečeno ještě lépe, a sice příměji, prostěji a blíže k věci. – Vy jste přece chtěl říci, že takový moralista, který opravdu věří ve spravedlnost Boží, musí se – aniž by zastavoval zločince silou – obrátit k Bohu s modlitbou za to, aby se zlý skutek neuskutečnil: aby nastal zázrak, buď ve sféře mravní (náhlé obrácení zločince na cestu pravou), anebo ve sféře fyzické (náhlá mrtvice, nebo něco podobného).

DÁMA: Šlo by to možná i bez mrtvice: darebák může být něčím vyplašen, anebo jinak odvrácen od svého úmyslu.

PAN Z.: Ale na tom nezáleží, protože zázrak nespočívá v události samé, nýbrž v příčinné souvislosti této události – ať je to tělesné ochromení anebo nějaké duševní rozrušení – s modlitbou a jejím morálním objektem. V každém případě se způsob, kterým kníže doporučuje zabránit zločinu, redukuje na modlitbu za zázrak.

KNÍŽE: Ale... to znamená... Proč na modlitbu? A zázrak?

PAN Z.: A na co tedy?

KNÍŽE: Jestliže věřím, že svět je řízen dobrým a rozumným životním principem, pak také věřím, že na světě se může stát jenom to, co je ve shodě s tímto principem, to jest s vůlí Boží.

PAN Z.: Promiňte, prosím! Kolik je vám let?

KNÍŽE: Co má znamenat tato otázka?

PAN Z.: Nechci se vás nijak dotknout, ujist'uji vás. Bude vám tak asi ke třiceti, ne?

KNÍŽE: O něco více.

PAN Z.: Musel jste tedy už jistě někdy vidět, a jestli jste neviděl, tedy slyšet, a jestli jste neslyšel, tak tedy číst v novinách, že zlé anebo nemorální skutky se přesto na tomto světě dělají.

KNÍŽE: Nu a?

PAN Z.: Co to tedy znamená? To znamená, že „mravní řád“, nebo spravedlnost, nebo vůle Boží se zřejmě ve světě samy od sebe neuskutečňují...

POLITIK: Tak jsme se konečně dostali k věci. Jestliže zlo existuje, znamená to, že bohové mu buď nemohou anebo nechtějí zabránit, a v obojím případě pak bohové jakožto všemohoucí a dobré síly vůbec neexistují. Je to staré, ale je to pravda.¹³

DÁMA: Ach, co to říkáte!

GENERÁL: Vida, kam jsme se až tím povídáním dostali. „Zafilosofuj si, hlava se ti zatočí!“¹⁴

KNÍŽE: To je ale špatná filosofie! Jako kdyby Boží vůle souvisela s nějakými našimi představami o dobru a zlu!

PAN Z.: Nesouvisí s *nějakými* představami, ale s pravdivým pojetím dobra souvisí velmi úzce. Jinak, kdyby dobro a zlo bylo božstvu lhostejné, pak jste už definitivně sám sebe vyvrátil.

KNÍŽE: Jak to?

PAN Z.: Poněvadž je-li podle vás božstvu lhostejné, že silný darebák pod vlivem bestiální vášně ničí slabou bytost, pak božstvo tím spíše nemůže mít nic proti tomu, aby pod vlivem soucitu někdo z nás zničil darebáka. Nebudete přece chtít hájit takový nesmysl, že jenom vražda slabé a bezbranné bytosti před Bohem zlo *není*, a vražda silného a zlého zvířete zlo je.

KNÍŽE: Vám se to jeví jako nesmysl, protože se na to nedíváte ze správné stránky. Morálně není důležité, kdo byl zabit, ale kdo zabíjí. Vždyť jste přece sám právě nazval zločince zvířetem, to znamená bytostí nemající rozum a svědomí – jaké mravní zlo může být v jeho skutcích?

DÁMA: Ale, ale! Což se tu mluví o zvířeti... v doslovném smyslu? Vždyť je to totéž, jako kdybych řekla své dceři: „Jaké to zas povídáš hloupostí, můj andílku!“ – a vy byste hned začal křičet: „Andělé přece nemohou povídat hloupostí!“ – To je mi ale nehezký spor!

KNÍŽE: Promiňte, prosím; já velmi dobře chápu, že pojmenovat zločince zvířetem je jen metafora a že to zvíře nemá ocas ani kopyta. Je však jasné, že o absenci rozumu a svědomí se zde mluví v doslovném smyslu: člověk, který má rozum a svědomí, nemůže přece dělat takové věci!

PAN Z.: Zase hra se slovy! Samozřejmě že člověk, který jedná bestiálně, ztratil rozum a svědomí v tom smyslu, že je přestal poslouchat; že by v něm rozum a svědomí byly zcela němé, to byste ještě musel dokázat. Já si prozatím dále myslím, že bestiální člověk se od nás neliší absencí rozumu a svědomí, nýbrž pouze svým rozhodnutím jednat jim navzdory, podle rozmaru zvířete v sobě. A právě takové zvíře máme v sobě i my, jenomže je obvyčně držíme na řetězu; a tamten člověk je ze řetězu pustil a jde za ním. Řetěz sice má, ale nepoužívá ho.

GENERÁL: Přesně tak. A nebude-li kníže s vámi souhlasit, použijte proti němu ihned jeho vlastní zbraně! Vždyť je-li zločinec jenom zvíře, které nemá rozum a svědomí, potom zabít ho je totéž co zabít vlka nebo tygra, který se vrhl na člověka a to, jak se zdá, doposud nezakazuje ani spolek na ochranu zvířat.

KNÍŽE: Vy však opět zapomínáte, že ať by byl stav onoho člověka jakýkoli (úplná atrofie rozumu i svědomí, či vědomá amorálnost, je-li taková věc možná), nejde tady o něho, ale o vás samotné: u vás přece rozum a svědomí nejsou atrofovány a přitom nechcete vědomě přestoupit jejich příkazy. A tak ani nezabijete toho člověka, ať by byl jakýkoli.

PAN Z.: Ovšemže bych ho nezabil, kdyby mně to rozum a svědomí bezpodmínečně zakazovaly. Představte si však, že rozum a svědomí mně říkají něco docela jiného a jak se zdá, mnohem rozumnějšího a z hlediska svědomí správnějšího.

KNÍŽE: To je zajímavé. Povídejte.

PAN Z.: Tak především: rozum svědomí dovedou počítat aspoň do tří...

GENERÁL: No tak! Prosím!

PAN Z.: A tak mi ani rozum, ani svědomí, pokud nechtějí švindlovat, nebudou říkat *dvě*, když jsou tu ve skutečnosti *tři*.

GENERÁL (*netrpělivě*): No tak, do toho!

KNÍŽE: Nerozumím ničemu.

PAN Z.: Tak tedy: podle vás ke mně rozum a svědomí mluví jen o mně samém a o zločinci a celá věc spočívá podle vás v tom, abych se ho na žádný způsob nedotkl ani prstem. Ale vždyť je tady, popravdě řečeno, ještě třetí osoba a zdá se, že to je právě ta nejdůležitější osoba: oběť násilí, která potřebuje mou pomoc. Právě na ni vy stále zapomínáte; svědomí však mluví i o ní, a především o ní, a vůle Boží je zde v tom, abych zachránil tuto oběť a podle možností přitom ušetřil zločince. Ale já musím pomoci za každou cenu a v každém případě. Je-li to možné, pak přesvědčováním; nejde-li to, silou. A budu-li mít ruce svázané, jediné *tehdy* oním krajním způsobem – krajním *shůry* – na který jste poukázal předčasně a který jste tak lehkovážně ponechal stranou, a sice modlitbou, to jest tím nejvyšším vzepětím dobré vůle, které podle mého přesvědčení skutečně působí zázraky, je-li toho třeba. Ale který z těch způsobů pomoci se má použít, to závisí na vnitřních a vnějších podmínkách celé události. Jediná věc tady platí bezpodmínečně: musím pomoci těm, kterým se ubližuje. To mi říká moje svědomí.

GENERÁL: Střed linie je proražen, hurá!

KNÍŽE: Mít tak velmi široké svědomí – to jsem již překonal. Mé svědomí říká v takovémto případě: *Nezabijes!* A to je vše. Ale mimochodem, nevidím dosud, že bychom byli aspoň poněkud pokročili v našem sporu. I kdybych s vámi opět souhlasil, že v situaci, kterou uvádíte, může *kdokoli*, dokonce morálně vyspělý a svědomitý člověk pod vlivem soucitu a při nedostatku času k posouzení morálnosti svého činu sám sobě dovolit vraždu – mohlo by z toho plynout něco, co by přispělo k řešení našeho hlavního problému? Znovu opakuji: což snad Tamerlán, Alexandr Makedonský nebo lord Kitchener¹⁵ zabíjeli anebo dávali zabíjet lidi proto, aby ochránili slabé bytosti před zločinci, kteří je napadli?

PAN Z.: I když pro naše úvahy o historii nevěstí nic dobrého to, že se vedle sebe staví Tamerlán a Alexandr Makedonský, přec jen mi dovolte – když jste tady už podruhé přešel tak nedočkavě do této oblasti – malou odbočku do historie; to nám skutečně pomůže spojit problém osobní obrany s problémem obrany státu.

Bylo to ve dvanáctém století v Kyjevě. Údělná knížata již tehdy zřejmě zastávala vaše názory na válku. Soudili, že rozepře a boje lze připustit jenom „chez soi“¹⁶ a tak se odmítli zúčastnit tažení proti Polovcům;¹⁷ říkali, že je jim líto vystavovat lidi válečným útrapám. Na to jim odpověděl

Vladimír Monomach¹⁸ těmito slovy: „Vám je líto smerdů, ale ani nepomyslíte na to, že až přijde jaro, smerd půjde na pole...“

DÁMA: Proším, neužívejte takové nepěkné výrazy!

PAN Z.: Tak je to ale přece v kronice.

DÁMA: At' je to jakkoli, nazpaměť jí přece neumíte, a tedy nám to raději řekněte svými slovy. Jak to zní hloupě! „Přijde jaro“ – člověk by čekal, že bude následovat: „květiny rozkvetou, slavíci se dají do zpěvu“. A najednou tumáš! Nějací „smerdi“!

PAN Z.: Dobrá. Tak tedy: „Přijde jaro, rolník půjde s koněm na pole orat. Přijde Polovec, rolníka zabije, koně si odvede. A pak udělá veliká horda Polovců nájezd. Všechny rolníky pozabíjejí, ženy s dětmi vezmou do zajetí, dobytek si odeženou a vesnici spálí. Což vám tady není líto lidí? Mně jich líto je, a proto vás vyzývám k výpravě na Polovce.“ Tentokrát se knížata zastyděla a poslechla, a celá země si za vlády Vladimíra Monomacha oddychla. Jenže potom se zase vrátili ke svému pacifismu, ke svému vyhýbání se vnějším válkám, aby mohli doma v klidu a pohodlí působit pohoršení. Pro Rusko to skončilo mongolskou porobou a pro vlastní potomky oněch knížat oním hodokvasem, který jim připravila historie v osobě Ivana IV.¹⁹

KNÍŽE: Já ničemu nerozumím! Jednou mi tady vypravujete příběh, který se nikdy nikomu z nás nepříhodil a ani nepřihodí; potom si zas vzpomenete na nějakého Vladimíra Monomacha, který možná vůbec ani neexistoval a se kterým my v žádném případě nemáme co do činění...

DÁMA: Parlez pour vous, monsieur!²⁰

PAN Z.: Ale kníže, vy přece pocházíte z rodu Rurikovců?²¹

KNÍŽE: Říká se to; mám se tedy proto podle vás zajímat o postavy jako Rurik, Sineus a Truvor?²²

DÁMA: Myslím, že ti, kdo neznají své vlastní předky, jsou jako malé děti, které si myslí, že je našli na zahradě pod hlávkou zelí.

KNÍŽE: A co potom ti nešťastníci, kteří předky nemají?

PAN Z.: Každý člověk má přinejmenším dva veliké předky, kteří po sobě zanechali pro potřebu všech své podrobné a velice poučné paměti: myslím tím dějiny vlastního národa a dějiny světové.

KNÍŽE: Jenže tyto paměti za nás nemohou vyřešit otázku, jak my máme žít *nyní*, co máme dělat *nyní*! Dejme tomu, že Vladimír Monomach existoval ve skutečnosti a ne jenom v představách jakéhosi mnicha Lavrentije nebo Ipatije;²³ dejme tomu, že to byl dokonce vynikající člověk a že cítil se „smerdy“ upřímný soucit. Je-li tomu tak, pak jednal správně,

když bojoval proti Polovcům, protože v oněch barbarských dobách morální vědomí ještě nepřevyšovalo hrubou úroveň byzantského pojmání křesťanství a dovolovalo zabíjet lidi, aby bylo dosaženo domnělého dobra. Což to však můžeme dělat my, když jsme jednou pochopili, že vražda je zlo, které se protíví vůli Boží a je odedávna zakázáno Desaterem? V důsledku toho nám nemůže být dovolena v žádné formě a pod žádným jménem a nemůže přestat být zlem, když jsou ve jménu války místo jednoho člověka zabijeny tisíce lidí. Je to především otázka vlastního svědomí.

GENERÁL: Nu, pokud jde o vlastní svědomí, dovolte, abych vám tu něco vypravoval. Já sám jsem po stránce morálky – jako jistě i po stránkách ostatních – člověk docela průměrný. Ani černý, ani bílý; docela šedivý. Nikdy se u mne neprojevovaly ani zvláštní ctnosti, ani zvláštní neřesti. Ani když jsem dělal něco dobrého, nebylo to tak docela jasné; vždycky to mělo nějaký háček. Uprímně řečeno, člověk nikdy neví tak docela jistě, co je ve skutečnosti jeho motivem – je-li to opravdové dobro anebo jenom duševní slabost, životní návyk, a někdy i ješitnost. To všechno je ale tak nicotné! V celém mém životě byla jenom jediná událost, kterou nicotnou nazvat nemohu. A hlavně vím docela jistě, že jsem tehdy neměl žádné pochybné motivy jednání – byl jsem veden jedine silou dobra. Jen jednou v životě jsem pocítil plné mravní uspokojení a dokonce v jistém smyslu extázi, takže jsem tehdy jednal bez rozmyšlení a bez jakýchkoli pochybností. A ten dobrý čin doposud je a určitě i navždy zůstane mou nejlepší, nejčistší vzpomínkou. Tak, prosím; a tenhle jediný dobrý čin, který jsem kdy udělal, byla vražda. A to ne nějaká drobná vražda, protože tenkrát jsem během takové čtvrt hodiny zabil přes tisíc lidí...

DÁMA: *Quelles blagues!*²⁴ A já myslela, že mluvíte vážně!

GENERÁL: Ale ano, já mluvím docela vážně; mohu vám na to přivést svědky. Pochopitelně jsem nezabíjel rukama, těmato svýma hříšnými rukama, ale pomocí šesti ocelových děl nabitých ctnostnými kartáčovými náboji, konajícími dobro.

DÁMA: V čem to dobro spočívalo?

GENERÁL: Pravda: i když jsem nejenom válečník, ale dokonce, jak se dnes říká, „militarista“, nebudu tu přec nazývat dobrým skutkem to, že se jednoduše pobije tisíc obyčejných lidí, ať jsou to Němci, Maďaři, Angličané anebo Turci. Tady ale šlo o docela zvláštní věc. Byl to pro mě takový duševní otřes, že o tom dodnes nemohu vyprávět klidně.

DÁMA: Jen rychle vypravujte!

GENERÁL: Zmínil jsem se tu o dělech; z toho jste jistě poznali, že se to stalo během poslední války s Turky. Já byl tehdy v kavkazské armádě. Po třetím říjnu...

DÁMA: Třetí říjen, co to znamená?

GENERÁL: To byla bitva na hoře Aladža-Dagh;²⁵ tam jsme dali poprvé na pamětnou „neporazitelnému“ Hazi-Muchtar pašovi... Tak tedy: po třetím říjnu jsme se hned vydali na pochod do těch divokých asiatských končin. Já byl na levém křídle a velel jsem přednímu oddílu rozvědky. Měl jsem tam dragouny od Nižního Novgorodu, tři setniny kubáňských kozáků a jednu baterii jízdní artilerie. – Byl to smutný kraj. Nahore v horách, tam to ještě šlo, tam je krásně. Ale dole vidíš jen opuštěné spálené vesnice a zdupaná pole.

Jednoho dne – 28. října to bylo – sestupovali jsme dolů do údolí, kde měla podle mapy být arménská vesnice. Vesnici jsme samozřejmě žádnou nenašli, ale donedávna tam ještě byla, a velká; kouř z ní bylo vidět na mnoho verst daleko. Stáhl jsem svůj oddíl, aby postupoval sevřeně, protože jsme měli zprávy, že bychom mohli narazit na silnou jednotku kavalerie. Jel jsem mezi dragouny, kozáci byli vepředu. Až před samotnou vesnicí se cesta zatáčela. Vidím, že tam kozáci dojeli a zůstali stát jako přikovaní; ani se nehýbají. Cválal jsem dopředu. Ještě dřív, než jsem to uviděl, pochopil jsem podle pachu spáleného masa, co se stalo: bašibozuci tam nechali stát svou „kuchyni“.

Obrovský konvoj prchajících Arménů se nestačil zachránit; tady se ho zmocnili a řádili. Pod povozy rozdělali oheň. Armény přivázali k vozům, pověšili je hlavou, nohama, zády nebo břichem k ohni a pomalu je opékali. Ženy měly uřezané prsy a rozpáraná břicha. Další podrobnosti vám už nebudu vyprávět. Jenom jedno mám ještě dnes před očima. Na zemi leží žena přivázaná za krk a za ramena k oji povozu, aby nemohla obrátit hlavu. Leží, není ani spálená, ani roztrhaná, jen obličej má zkřivený, je vidět, že zemřela hrůzou. A před ní vysoký kůl vbitý do země a na něm přivázané kojenátko, zřejmě její syn, celý zčernalý, s vypoulenýma očima. A vedle ještě leží rošt s vyhaslými uhlíky.

Tu na mne zprvu padl jakýsi smrtelný stesk; nechce se mi ani dívat na ten boží svět, jedním docela mechanicky. Dal jsem povel „rychlým klusem vpřed“. Dojeli jsme do vypálené vsi: všechno dočista rozbořeno, nic nezůstalo.

Najednou vidíme, jak z vyschlé studny se škrábe ven jakési strašidlo... Vylezl z ní člověk, celý umazaný a rozedraný. Padl před námi na

zem a začal arménsky hlasitě naříkat. Pomohli jsme mu na nohy a hned jsme mu začali dávat otázky. Ukázalo se, že je to Armén z vedlejší vesnice. Rozumný hoch. Byl ve zdejší vesnici za obchodem, právě když se její obyvatelé chystali k útěku. Sotva se stačili vydat na cestu, byli přepadeni bašibozuky,²⁶ kterých bylo obrovské množství; podle toho, co říkal Armén, asi čtyřicet tisíc. On samozřejmě nebyl schopen je spočítat. Schoval se v studni. Slyšel hlasitý nářek a dobře věděl, jak to skončilo. Potom slyšel, jak se bašibozuci zase vrátili a odjeli jinou cestou. „To jedou jistě do naší vesnice a udělají s našimi to, co tady,“ lomí rukama a hlasitě pláče.

V tom okamžiku jsem měl najednou jasný a klidný pocit. Srdce jako by mi roztálo, Boží svět jako by se na mě zas pousmál. Ptám se Arména, jak je to dlouho, co ti ďáblové odešli. Podle něho to mohly být tři hodiny.

„Jak dlouho se jede do vaší vsi na koni?“

„Přes pět hodin.“

„Tak. Za dvě hodiny je tedy dohonit nemůžeme. Ach, ty můj Bože! „A nevede k vám ještě nějaká jiná, kratší cesta?“

„Ano, ano!“ Celý se roztrásl. Ještě je cesta přes úžlabiny. Docela krátká. Málokdo ji zná.“

„Dá se tudy projet na koni?“

„Dá.“

„A co dělá?“

„To půjde těžko. Ale možné to je.“

Dal jsem rozkaz, aby Arménovi dali koně, a s celým oddílem jsme se vydali za ním do úžlabiny. Jak jsme se po těch horách drápali, to jsem ani dobře nevnímám. A zase jsem začal jednat mechanicky. Jenom na duši je mi lehký, jako kdybych měl křídla. A mám plnou jistotu: vím, co je třeba dělat, a cítím, co *bude* uděláno.

Začali jsme vystupovat z poslední úžlabiny, potom se naše cesta spojovala se silnicí. Najednou vidím, že Armén jede tryskem zpět a mává na nás rukama: „Tady jsou!“ – Přijel jsem k přední hlídce a dívám se dalekohledem. Bylo tam jízdního vojska, že se to ani nedá spočítat. Samozřejmě že to nebylo čtyřicet tisíc, ale tak tři, čtyři tisíce, možná i pět. Jak ti ďáblovi zplozenci uviděli kozáky, hned se obrátili směrem k nám. My vycházeli z úžlabiny přímo na jejich levé křídlo. Začali do kozáků střílet z pušek... Tí asiatsí netvoři pálili z evropských pušek jako nějakí lidé. Tu a tam spadne kozák z koně na zem. Přijíždí ke mně vrchní velitel setniny.

„Dejte rozkaz k útoku, Vaše prevoschoditělstvo! Mají nás ti proklatci postrílet jako křepelky, než stačíme zaměřit děla? Rozprašíme je sami.“

„Mějte ještě chvíličku strpení, hoši,“ povídám mu. „Rozehnat je můžete. Jenže co z toho budeme mít dobrého? Bůh mi přikazuje s nimi skoncovat, a ne je rozhánět.“

A tak jsem rozkázal dvěma velitelům setniny, aby nastoupili v rojnici a začali s těmi ďábly přestřelku; pak měli ustoupit za děla. Jednu setninu jsem nechal maskovat děla a kozáky od Nižního jsem rozestavil stupňovitě po oddílech vlevo od baterie. Netrpělivostí se celý třesu. Před sebou vidím upálené nemluvně s vypoulenýma očima. A kozáky, kteří padají. Ach ty můj Bože!

DÁMA: A jak to skončilo?

GENERÁL: Tím nejlepším možným způsobem, bez jediné chyby! Kozáci začali přestřelku a hned se dali s křikem na ústup. To ďáblovo plemeno za nimi. Dostali se do ráže, dokonce už i přestali střílet. Celá ta horda se řítí přímo na nás. Kozáci přicválali k našim na dvě stě sáhů a rozptýlili se na všechny strany. Tak tedy. Vidím, že nadešla hodina, kdy se splní vůle Boží. „Setnino, rozestoupit!“ – Moje maskovaná setnina se rozdělila na dvě polovice – napravo, nalevo – všechno připraveno, Bože, žehnej nám! Dal jsem baterii rozkaz zahájit palbu.

A Bůh požehnal všech mých šest dělových náloží. V životě jsem neslyšel takový ďábelský jekot. Ani se nestačili vzpamatovat, a druhá kartáčová nálož. Vidím, že celá ta horda odskočila a běží nazpátek. A třetí salva za nimi. Nastal mezi nimi takový zmatek, jako když hodíte pár hořících sirek do mraveniště. Běhají na všechny strany, navzájem se umačkáávají, šlape jeden po druhém. V tu chvíli jsme s kozáky a dragouny zaútočili z levého křídla a začali jsme je kosit jako žito. Jen málo se jich zachránilo; kdo unikl kartáčové palbě, toho rozsekali šavlemi. Vidím, jak někteří už i zahazují pušky, seskakují z koní a prosí o „aman“.²⁷ Ale já už jsem žádné povely nedával. Mí lidé sami pochopili, že teď není chvíle pro „aman“: kozáci s dragouny od Nižního všechny rozšavlovali.

A kdyby po našich dvou salvách, vypálených z bezprostřední blízkosti dvaceti až třiceti sáhů, byli ti bezhlaví ďáblí dojeli až k našim dělům místo co se dali na útěk, byl by s námi opravdu amen: třetí salvu bychom už byli nedali.

Ale s námi byl Bůh! Dílo bylo u konce a v mé duši slavné Kristovo vzkříšení. Posbírali jsme svoje zabitě: třicet sedm lidí odevzdalo duši Bohu. Položili jsme je v několika řadách na rovném místě a zatlačili jim oči. – Ve třetí kozácké setnině jsem měl jednoho starého poddůstojníka, jmenoval se Odarčenko. Byl to člověk s podivuhodnými schopnostmi

a jako předčítatel se výborně vyznal v kostelních knihách. V Anglii byl předsedou vlády. Teď je na Sibiři za to, že kladl odpor úřadům při rušení jakéhosi rozkolnického²⁸ kláštera a hrobu jakéhosi starce,²⁹ kterého rozkolníci uctívali. Zavolal jsem si ho a povídám: „Podívej se, Odarčenko, jsme na pochodu a nebudeme se tu dohadovat, kolikrát se má zpívat Aleluja.³⁰ Buď nám tady za popa a vykonej bohoslužbu za naše zemřelé!“ – Pro něho to bylo samozřejmě největší potěšení. – „Rád provedu, Vaše prevoschoditělstvo!“ – A celý září štěstím, dareba jeden. I zpěváci se našli. Bohoslužba byla podle všech pravidel, jen kněžské rozhřešení nebylo možno padlým udělit. Ale to tady ani nebylo nutné: byli rozhřešeni už předem Kristovými slovy o těch, kteří položí život za své přátele. Jako dnes před sebou vidím tu bohoslužbu. Byl takový podzimní den, samá mračna. A najednou před západem slunce se mraky rozptýlily. Dole se černá úžlabina a po nebi plují různobarevná oblaka, jako kdyby se tu sešly celé pluky Božího vojska. V duši jsem stále cítil jas velikého svátku. Takové nepochopitelné ticho a pocit lehkosti, jako bych byl omyt od vši špíny života a zbaven vši pozemské tíže. Cítil jsem se jako v ráji: vnímám Boha a jenom to. A když začal Odarčenko vyjmenovávat právě zesnulé vojáky, kteří na bitevním poli položili životy za víru, cara a vlast, tu jsem cítil, že to není ani mnohomluvná oficiální fráze, ani nějaký titul, jak jste ráčil říci, ale že doopravdy existuje Kristovo bohabojné vojsko a že válka tak jako dříve je také dnes a bude až do konce světa věc veliká, čestná a svatá...

KNÍŽE (*po krátké odmlce*): A poté, co jste pochovali své lidi s takovým slavnostním pocitem? To jste si ani nevzpomněli na nepřátele, kterých jste pobili takové množství?

GENERÁL: Díky Bohu jsme se stačili vydat na další pochod dřív, než nám ty mršiny mohly dát samy o sobě vědět.

DÁMA: Ach, teď jste ale úplně pokazil celý dojem. Je to vůbec možné?

GENERÁL (*ke Knížeti*): Co byste vlastně ode mne chtěl? Abych po křesťanskou pohřbíval šakaly, kteří nebyli ani křesťané ani mohamedáni, ale čertvíkdo? Kdybych ale byl v pomatení smyslů skutečně nařídil, aby za ně byla vykonána smuteční bohoslužba společně s bohoslužbou za kozáky, hned byste mě začal obviňovat, že nerespektuji jejich náboženství. Cože? Ti nešťastní drahouškové se zaživa klaněli čertu, uctívali ohně a najednou by byli po smrti podrobni pověřeným a hrubým pseudo-křesťanským obřadům? Ne, já měl tenkrát jiné starosti. Zavolal jsem si

velitele setnin a kozácké kapitány a nařídil jim, aby oznámili, že je zákaz přibližovat se na tři sáhy k těm zatraceným mršínám, protože jsem viděl, jak se mým kozákům už dávno třesou ruce, aby se podívali do jejich kapes, jak je to u nich zvykem. Kdoví, jaký mor by to k nám mohlo přinést! Ať jdou k čertu se vším!

KNÍŽE: Rozuměl jsem vám dobře? Vy jste se obával, aby kozáci nezačali olupovat mrtvoly bašibozuků a nezanesli k vám od nich nějakou nákazu?

GENERÁL: Právě toho jsem se obával. Snad je to jasné.

KNÍŽE: To je mi pěkné Kristovo bohobojné vojsko!

GENERÁL: Co? Kozáci? To jsou opravdoví lupiči. A vždycky také byli.

KNÍŽE: Prosím vás, co to je? Není to naše povídání jenom nějaký sen?

GENERÁL: Mně se to také nějak nezdá. Já vůbec nechápu, na co se vlastně ptáte.

POLÍTIK: Kníže je zřejmě udiven, že vaši ideální a div ne svatí kozáci se najednou podle vašich slov jeví jako skuteční lupiči.

KNÍŽE: Ano; a já se ptám, jak může být válka věcí „velikou, čestnou a svatou“, jestliže z vašich slov vyplývá, že je to boj jedněch lupičů s druhými?

GENERÁL: Ech! To je právě ono. „Boj jedněch lupičů s druhými.“ To je právě ono, že s *druhými* docela jiného *druhu*. Vy si snad skutečně myslíte, že příležitostně někoho obrat je totéž co opékat nemluvnata na uhlí před očima jejich matek? A něco vám řeknu. Moje svědomí je v té věci tak čisté, že dodnes někdy z celé duše lituji, že jsem nezemřel poté, co jsem dal vypálit poslední salvu. A nepochybuji ani v nejmenším, že kdybych byl tehdy umřel, stál bych přímo před trůnem Nejvyššího i se svými třiceti sedmi zabitými vojáky a že by se nám dostalo místa v ráji po boku dobrého lotra z evangelia. Vždyť ten není v evangeliu jen tak pro nic.

KNÍŽE: Ano; ale v evangeliu již bezpochyby nenajdete, že by dobrému lotru z evangelia mohli být připodobněni jenom lidé naší země a naší víry, a nikoli lidé všech národů a náboženství.

GENERÁL: Proč jste se do mne tak zuřivě pustil? Kdypak jsem já v téhle věci dělal rozdíl mezi národy a náboženstvími? Jsou snad Arméni moji krajané a lidé mojí víry? Ptal jsem se snad, jaké víry a jakého plemene bylo to ďáblovo plemeno, které jsem rozprášil kartáčovou palbou?

KNÍŽE: Vy jste si ale ještě dodnes nedokázal uvědomit, že to ďáblovlo plemeno byli přesto přese všechno lidé, že každý člověk má v sobě dobré i zlé a že každý lupič se může stát dobrým lotrem z evangelia, ať je to kozák anebo bašibozuk.

GENERÁL: To už tedy opravdu nevím, jak tomu mám rozumět! Jednou říkáte, že zlý člověk je totéž co nezodpovědné zvíře, a teď zas, že se podle vás bašibozuk opékající nemluvnata může stát dobrým lotrem z evangelia. A to všechno jedině proto, abyste se zla ani prstem nedotkl. Podle mého ale není důležité to, že v každém člověku jsou zárodky dobra i zla; důležité je, co z toho dvojího má v člověku převahu. Není zajímavé, že ze šťávy hroznů lze vyrobit i víno i ocet; důležité je, co je právě tady v té láhvi – je to víno, anebo ocet? Protože je-li to ocet a já ho začnu popíjet po sklenicích a hostit s tím i jiné pod záminkou, že je to ze stejného materiálu jako víno – pak touhle moudrostí nikomu nemohu prokázat žádnou službu, jenom zkazím každému žaludek. Všichni lidé jsou bratři. Výtečně. Velice mne těší. Nu, a co dál? Bratři přece bývají různí. A proč bych se já neměl zajímat o to, který z mých bratrů je Kain a který Ábel? A když před mýma očima bratr Kain dere kůži z mého bratra Ábela a já právě proto, že mi bratři nejsou lhostejní, dám bratru Kainovi pořádný pohlavek, aby napříště nechal té lumpárny, vy mi najednou vyčítáte, že jsem zapomněl na bratrství. Výborně se na ně pamatuji – proto jsem se také do toho pletl; kdybych na ně nevzpomněl, mohl jsem klidně projít nezúčastněně kolem.

KNÍŽE: Ale proč jen to dilema – buď projít kolem, anebo dát pohlavek?

GENERÁL: Protože v takových případech většinou nebývá třetí východisko. Vy jste předtím navrhol modlitbu k Bohu o to, aby přímo zasáhl – to znamená, aby On okamžitě a svou vlastní pravicí přivedl k rozumu každého ďáblova spratka. Zdá se, že jste se tohoto způsobu sám vzdal. Ale já vám řeknu, že tento způsob je správný při každém jednání, jenže sám žádné jednání nahradit nemůže. Zbožní lidé se také modlí před obědem, ale žvýkají sami, používají svoje vlastní čelisti. Já jsem také nevelel jízdní artillerii bez modlitby.

KNÍŽE: Ovšem taková modlitba je rouhání. Je třeba nikoli modlit se k Bohu, ale jednat podle Boha.

GENERÁL: To znamená co?

KNÍŽE: Ten, kdo je skutečně naplněn pravým duchem evangelia, najde v sobě, bude-li třeba, schopnost zapůsobit slovy i gesty a celým

svým vzezřením na nešťastného nevědomého bratra, který si přeje spáchat vraždu anebo vykonat nějaké jiné zlo. Dokáže na něho učinit takový mocný dojem, že ten pozná ihned svoji chybu a odřekne se své cesty nepravé.

GENERÁL: Svatí na nebi! To jsem měl před těmi bašibozuky, kteří opékali nemluvnata, dělat nějaká dojemná gesta a říkat dojemná slova?

PAN Z.: Pokud jde o slova, ta by vzhledem k vzájemné vzdálenosti i neznalosti jazyků zde asi nebyla právě namístě. A co do gest, která by mohla učinit mocný dojem, mám zato, že nic lepšího než kartáčové salvy v daných podmínkách nebylo možno vymyslet, říkejte si co chcete.

DÁMA: Skutečně! Jakým jazykem by se generál mohl dorozumívat s bašibozuky? A jakými nástroji?

KNÍŽE: Já jsem přece vůbec neříkal, že by právě *toto* mohlo zapůsobit v duchu evangelia na bašibozuky. Řekl jsem jen, že člověk, naplněný pravým duchem evangelia, by našel i v tomto případě – právě tak jako v každém jiném – možnost probudit v temných, nevědomých duších ono dobro, které se skrývá v každé lidské bytosti.

PAN Z.: A to si skutečně myslíte?

KNÍŽE: Nemám o tom nejmenší pochybnost.

PAN Z.: A myslíte, že byl Kristus dostatečně proniknut pravým duchem evangelia, nebo ne?

KNÍŽE: To je mi ale otázka!

PAN Z.: Já chci totiž vědět toto: proč Kristus nezapůsobil silou ducha evangelia, aby probudil dobro, které se skrývalo v duších Heroda, židovských velekněží a konečně i onoho *zlého* lotra, na něhož se obvykle docela zapomíná, když se mluví o jeho *dobrém* společníku? Pozitivní křesťanský názor zde nevidí žádnou nepřekonatelnou obtíž. Ale vy tu budete muset obětovat jedno nebo druhé: buďto svůj zvyk odvolávat se na Krista a na evangelium jakožto nejvyšší autoritu, anebo svůj mravní optimismus. Protože ta třetí, dnes už hodně vyježděná a opotřebovaná cesta – totiž odmítnout samu skutečnost evangelia jakožto pozdější výmysl anebo kněžský výklad – ta je pro vás v tomto případě zcela uzavřena. I kdybyste totiž pro svůj účel jakkoli překrucoval a krátil text čtyř evangelíí, přece v něm zůstane nesporné to, co je pro náš problém nejdůležitější, a sice že Kristus byl podroben krutému pronásledování a trestu smrti pro zlobu svých nepřátel. Že on sám zůstal mravně vysoko nad tím vším, že nechtěl klást odpor a že odpustil svým nepřátelům – to lze pochopit stejně z mého, jako i z vašeho hlediska. Proč však on sám, odpouštěje

svým nepřátelům, nezabíval jejich duše (řečeno vašimi vlastními slovy) té strašlivé temnoty, té nevědomosti, ve které byly? Proč nezvítězil silou své pokory nad jejich zlobou? Proč neprobudil dobro, jež v nich dřímalo, proč je neosvítil a duchovně neobrodil? Jedním slovem, proč nezapůsobil na Jidáše, Heroda a židovské velekněze tak, jako zapůsobil na pouze *jediného* dobrého lotra? A zase: buď nemohl, nebo nechtěl. V obojím případě z toho *podle vás* plyne, že On sám nebyl *dostatečně* proniknut pravým duchem evangelia. A jelikož zde mluvíme, nemýlím-li se, o evangeliu Kristově a ne nějakém jiném, pak vám z toho vyplývá, že Kristus nebyl dostatečně proniknut duchem Kristovým – k čemuž vám gratuluji.

KNÍŽE: V slovním souboji s vámi soupeřit nehodlám, stejně jako bych se nerad utkal s panem generálem v souboji na „bohobočné Kristovy“ kordy...

(V tu chvíli vstal Kníže z místa, chtěl očividně říci něco velice silného, aby jedinou ranou bez šermování srazil svého protivníka k zemi, vtom ale na blížké zvonici odbilo sedm hodin.)

DÁMA: Čas k večeri! Takovou diskusi nemůžeme končit narychlo. Po večeri hrajeme naši partii whistu, ale zítra rozhodně, rozhodně musí náš rozhovor pokračovat. *(Politikovi)*: Souhlasíte?

POLITIK: S pokračováním v tomto rozhovoru? A já měl takovou radost, že už skončí; vždyť diskuse už opravdu začala dostávat specifickou příchut' náboženských válek a to se dnes přece vůbec nenosí! Krom toho já si svého života vážím nade všechno ostatní.

DÁMA: Jen žádné vytáčky! Vy se našeho rozhovoru musíte rozhodně, ale rozhodně zúčastnit. Nebo uvidíte! Jak jste se tu rozložil na pohovce, vypadáte jako skutečný tajný rada Mefistofeles!

POLITIK: Pro mě za mě, zítra jsem ochoten zúčastnit se diskuse, jediné však pod podmínkou, že tam bude o něco méně náboženství. Já nežádám jeho úplné vyloučení, vždyť to podle všeho ani není možné. Ale jen o něco méně, jen o něco méně, proboha!

DÁMA: Vaše „proboha“ zní v této souvislosti velmi mile.

PAN Z. *(Politikovi)*: Nejlepším prostředkem, jak dosáhnout, aby se o náboženství mluvilo co nejméně, je, když budete mluvit co nejvíce vy.

POLITIK: To také slibuji! I když poslouchat je příjemnější než hovořit, zvláště tady na tak nádherně svěžím vzduchu, jsem ochoten na dvě hodinky se obětovat, abych naši malou společnost uchránil před občanskými nepokoji; vždyť by se to mohlo neblaze odrazit i na hraní whistu.

DÁMA: Výtečně! A pozítří ukončíme debatu o evangeliu. Kníže si do té doby připraví nějakou docela nevyvratitelnou námitku. Budete se však muset zúčastnit i vy. Musíte si přece zvykat na duchovní témata.

POLITIK: Dokonce ještě i pozítří? Ach, to ne, tak daleko moje sebeobětování nesahá. Ostatně pozítří musím jet do Nizzy.

DÁMA: Do Nizzy? Jaká naivní diplomacie! Vždyť to nemá žádný smysl – tuhle vaši diplomatickou šifru už dávno známe. Každý přece ví, že když říkáte, že musíte nutně do Nizzy, znamená to: „Chci si vyhodit z kopýtka v Monte Carlu.“ Co se dá dělat, pozítří se musíme obejít bez vás. Jen si bahněte ve hmotě, když se nebojíte, že se z vás za nějaký čas stane duch. Běžte si do Monte Carla. A ať vás Prozřetelnost odmění podle vašich zásluh!

POLITIK: Moje zásluhy se netýkají Prozřetelnosti, pouze obezřetností při provádění některých nezbytných opatření. Víte, štěstí a malý kalkul si dovoluji v ruletě i ve všem ostatním.

DÁMA: Tedy: zítra se tady musíme všichni sejít, ale určitě!

Poznámky:

- ¹ Narodnictví, rus. politické a literární hnutí 2. poloviny 19. stol., které vidělo budoucnost Ruska v lidu, v rolnictvu.
- ² Berta v. Suttner (1843–1914), spisovatelka, slavná pacifistka, laureátka Nobelovy ceny za mír. W. T. Stead (1849–1912), angl. žurnalista, významný činitel pacifistického hnutí.
- ³ Podle rus. lidové moudrosti spočívá Země na třech velrybách.
- ⁴ Ať je slyšena i prvá strana. První a třetí z rozhovorů jsou uvedeny mottem, které variuje lat. přísloví „Audiatur et altera pars“ (druhá strana). Formulace „Audiatur et tertia pars“ je od F. Baadera, který měl na mysli požadavek vstupu pravoslaví do dialogu mezi katolicismem a protestantismem.
- ⁵ Název užívaný v pravoslavných zemích: Krista milující.
- ⁶ Sargon a Ašurbanipal, asyrští vládci v 8. a 7. stol. př. Kr.; Vilém II. (1859–1941), pruský král a poslední něm. císař.
- ⁷ V rus. náboženské oblasti v dřívějších dobách blázni pro Krista: mniši, ale i světské osoby, žijící na okraji společnosti, které mohly zvláštním způsobem praktikovat i její kritiku.
- ⁸ Světského kněze, podle bílého oděvu – mniši byli oděni černě.

- ⁹ Porážka Rusů od Švédů r. 1700 v bitvě u Narvy, od Napoleona u Slavkova r. 1805. Po tzv. severní válce se Švédskem připadlo nystadskou mírovou smlouvou 1729 Rusku Livonsko, Estonsko a Karelíe. Mírem Kučuk-Kajnardžijským v r. 1774 získalo Rusko Azov po vítězství nad Turky.
- ¹⁰ V logice úsudek skládající se ze dvou vět, velké a malé premisy, které mají společný střední termín. Z obou premis se vyvodí závěr, který střední termín neobsahuje ($A=P$, $P=Z$, tedy $A=Z$).
- ¹¹ H. v. Moltke (1800–1891), něm. vojevůdce, vítěz tažení do Rakouska r. 1866 a do Francie r. 1870. – M. D. Skobelev (1843–1882), rus. generál, který dobyl Turkestán.
- ¹² Rus. přísloví; výrok připisovaný Alexandru Něvskému.
- ¹³ Názor vyslovený již Epikurem.
- ¹⁴ Citát ze hry A. Gribojedova (1794–1825) „Hoře z rozumu“.
- ¹⁵ Lord Kitchener (1850–1916) dobyl r. 1898 anglický Súdán a vedl angl. armádu v tzv. búrské válce.
- ¹⁶ Doma, mezi sebou (fr.).
- ¹⁷ Polovci, též Kumáni, bojovný turkotatarský kmen žijící kdysi na jihu Ruska. Asimilovaný později Tataři.
- ¹⁸ Kníže Vladimír Monomach (1053–1125), vladař Kyjevské Rusi, známý též jako zákonodárce a literární autor.
- ¹⁹ Ivan IV., zvaný Hrozný (1530–1584), ruský car známý svou hrůzovládou.
- ²⁰ Mluvte o sobě, pane! (fr.)
- ²¹ Knížecí rod normanského původu, vládnuoucí v Rusku několik století od 9. do konce 16. stol.
- ²² Podle *Nestorovy kroniky* byli Sineus a Truvor Rurikovi bratři.
- ²³ *Nestorova kronika* se zachovala v pozdějších opisech mnichů Lavrentije a Ipatije.
- ²⁴ To jsou ale žerty! (fr.)
- ²⁵ R. 1877.
- ²⁶ Neregulérní oddíly tureckého vojska.
- ²⁷ Smilování (turecky).
- ²⁸ V pol. 17. stol. za patriarchy Nikona došlo v Rusku v důsledku církevní reformy k rozkolu v pravoslavné církvi; část věřících, kteří se nepodřídili novým reformám (zejm. v liturgii a redakci církevních knih), byla prohlášena za schismatiky a pronásledována. Nazývali je rozkolníky (raskolniki), sami si říkali starověrci nebo stoupenci staré liturgie (starověry, staroobrjadcy).
- ²⁹ Starec – starý mnich nebo muž svaté pověsti, který si získal úctu jako duchovní autorita; též stařec.
- ³⁰ Starověrci zpívali při bohoslužbě Aleluja třikrát, pravoslavní po Nikonově reformě dvakrát.